

Dr. Ivan Strohal.

Napisao pravi član dr. Milivoj Maurović.

Dne 8. decembra 1917. preminuo je dr. Ivan Strohal, vijećnik, banskoga stola i pravi član Jugoslavenske akademije. Pokojnik koji se je odličnom teoretičkom spremom i velikim praktičnim iskustvom odlikovao u pravničkom svijetu, bio je najproduktivniji hrvatski pisac na polju jurisprudencije, a od 1902. godine revni saradnik Akademije.

Htio bih ovdje prikazati i karakterisati Strohalov literarni rad; prije ipak osvrnut ću se na tečaj njegova života uopće.

Rodio se 29. srpnja 1871. u Orehovici (Sušak), gdje mu je otac služio kao inžinjer na Luizinjskoj cesti, dok se nije godine 1876. (kad se razišlo društvo, kojemu je Luizinjska cesta pripadala) umirovljen preselio u Stative¹. Bio je lijepo obrazovan (rodom iz Moravske), ali se nije znao snaći u praktičnom životu, pa se poslije njegova umirovljenja cijela obitelj našla u oskudnim prilikama tako, da Ivan sve do svoje 11. godine nije ostavio sela, pače u tim godinama nije znao ni čitati ni pisati. Godine 1882. zauzela su se za njega dva starija brata, osobito Rudolf (koji je onda već bio profesor na Rijeci), te su ga za školskih ferija spremili tako, da je u pučkoj školi u Završju položio ispit za polazak srednje škole. Rudolf je poveo Ivana u gimnaziju i držao ga neprestano kod sebe na Rijeci, a kasnije u Karlovcu, gdje je Ivan svršio gimnaziju i položio ispit zrelosti. Premda je došavši u I. razred gimnazije jedva znao čitati i pisati, ipak je s neumornim trudom upravo nevjerovatno napredovao, jer je već prvi semestar

¹ Podatke o obiteljskim prilikama, djetinjstvu i školovanju Ivana Strohala crpim iz razgovora s bratom mu, sada već također pokojni m Aleksandrom, vijećnikom stola sedmorice, a sve mi je to u najnovije vrijeme potvrdio stariji im brat Rudolf Strohal, srednjoškolski ravnatelj i član dopisničke Jugoslavenske akademije, koji je u najznatnijoj mjeri utjecao na odgoj i duševni razvitak pokojnog Ivana.

svršio sa sjajnom odlikom. Za cijele gimnazije ostao je odlikašem i naučio se savršeno talijanskom i njemačkom jeziku.

Položivši god. 1890. ispit zrelosti posvetio se pravnom i državoslovnom studiju; prvi semestar slušao je u Budimpešti, a sve ostale u Zagrebu, gdje se kao đak odlikovao polučivši tri godine redom nagrade za svoje natječajne radnje. Godine 1895. promoviran je za doktora prava, a već slijedeće godine predao je fakultetu radnju: „Miraz u rimskom pravu za vrijeme braka“, da se habilitira za privatnoga docenta iz rimskoga prava. Ovo je prva štampana Strohalova radnja; nju je Pravničko društvo u Zagrebu izdalo kao prilog svomu Mjesečniku. Nakon provedene habilitacije pred profesorskim zborom podijeljena je Ivanu Strohalu 1. juna 1898., „venia legendi“ za povijest i institucije rimskoga prava i rimskoga civilnoga procesa, te je on kao privatni docent predavao na pravoslovnom i državoslovnom fakultetu hrvatskog sveučilišta rimsko pravo sve do svoje smrti.

Uza to je vršio i državnu službu, u koju je stupio već 1895. godine umah nakon položenih državnih ispita, odabravši sudačko zvanje. U sudačkoj službi ostao je do godine 1902., kada je kao tajnički pristav banskoga stola dodijeljen kr. zemaljskoj vladi, odjelu za unutarnje poslove, i to odsjeku, koji rješava zadružne stvari.

Službovanje u toj referadi, koje je trajalo preko 12 godina, od najveće je znamenitosti za literarni rad Strohalov. Upoznao je naime naše pozitivno zadružno pravo, i kako ono djeluje u životu naroda, u najtanje sitnice, a to ga je uputilo na proučavanje historijskoga razvitka seljačkih zadruga i na studij pitanja o posebnom seljačkom (agrarnom) pravu. U to vrijeme dolazi naš Strohal u dodir sa Jugoslavenskom akademijom te bude na osnovu svoga literarnog rada, a napose na temelju rasprava: „Pojam vlasnosti u današnjoj pravnoj nauci“ i „Opravdanost vlasnosti“, štampanih u „Radu Jugoslav. akademije“, izabran 18. aprila 1904. njezinim članom dopisnikom, a kasnije, 18. travnja 1908., pravim članom.

Na vlastitu molbu premješten je Strohal 1913. godine kao tajnik kr. zem. vlade od njezina unutarnjega odjela pravosuđnomu, a godine 1915. imenovan je vijećnikom banskoga stola, ali se nije više vratio u sudačku službu, nego je ostao dodijeljen kod pravosudnoga odjela, pa ga je u toj službi zatekla smrt.

Kako je bio neumoran radiša već u ranoj dobi, tako je ostao za cijeloga života. Osim talijanskoga i njemačkoga jezika naučio

je kasnije još i francuski, ruski, češki i mađarski, te je marljivo pratio stručnu literaturu u tim jezicima. Uz napornu službu, koju je uvijek savjesno vršio, napisao je od 1896. godine do smrti nekoliko većih djela i cijeli niz velikih i manjih rasprava, očjena i t. d., što sve niže hronologijskim redom nabrajam. Vrlo je rijetko bilo Strohala naći u besposlici, na šetnji ili u drugoj zabavi, nego redovno u uredu, biblioteci, arhivu ili kod kuće kod pisaćega stola. Premda je bio čvrste tjelesne konstrukcije, posve je prirodno, da ga je uz takav život ostavilo zdravlje u najljepšim godinama. Dvije godine prije smrti stao je sve to ozbiljnije poboljšavati; oslabilo mu je srce, pa je žalibože i prerano prestalo kucati. A bilo je to čestito, dobro srce. Nije doduše pokojnik svojim susretanjem osvajao; bio je više mrk, mučaljiv; ali upoznavši ga bolje uvjerio si se brzo, da imadeš posla sa čovjekom dobra srca, s poštenjakom, punim pravoga patriotskog osjećanja. Nada sve pak resilo ga je najsavjesnije shvaćanje dužnosti i upravo divna ustrajnost u radu. Radio je baš do smrti. Nekoliko dana prije negoli ga je zadesila, svršio je radnju, koju je onda udovica njegova predala Akademiji.

A sada da ogledamo cijelu bogatu Strohalovu literarnu ostavštinu! Ne ću se pri tom držati hronologijskog reda, nego ću prikazivati cijeli rad tako, kako mislim da će biti što bolje karakterisan. Literarni rad Strohalov zasijeca u ova područja: pravna filozofija i opća teorija prava, studije o pravu, koje u narodu živi, o sakupljanju — ili bolje po Strohalovu shvaćanju: o opisi-
vanju tog prava; pravna historija, osobito hrvatska, ali i drugih naroda; hrvatsko zadružno pravo i opće seljačko (agrarno) pravo, te konačno romanistička i druga civilistička dogmatika. U ovom posljednjem području najmanje je publicirao, pa se tim i ne ćemo baviti u ovom članku.

Prije nego zađemo u te pojedine grupe, istaknut ću nešto, što vrijedi jednako za cijeli pokojnikov rad. U osnovnim pitanjima rijetko se Strohal slaže sa nazorima, koji vladaju u pravnoj teoriji i praksi. Osobito posljednjih godina svoga literarnoga rada stoji pod utjecajem evolucionističke pravne škole i struje slobodnoga prava, koje se od konca prošloga stoljeća u Njemačkoj i Francuskoj

sve to snažnije dižu protiv pozitivizma, koji u pravnoj nauci vlada; traži i on reformu teorije i prakse, i to u prvom redu reformu nauke privatnoga prava, te matice svih drugih pravnih grana. Civilistika, ta najvažnija grana pravne nauke, sačuvala je pesve svoj stari skolastički karakter. Ograničuje se samo na sistemiziranje i tumačenje pozitivnih zakona pojedinih država uzimajući u najboljem slučaju samo gdje kad obzir na postojeće običajno pravo, ali to vrlo ograničeno. U glavnom se ona još uvijek bavi izučavanjem rimskoga prava, na kojem su građeni svi moderni zakoonici. Osnovna joj je pak po Strohalovu mnijenju mana, što u pravnoj nauci još uvijek vrijedi ona Aristotelova, da je vrelo prava *θεσις*, da je pravo u subjektivnom smislu posterius, a pravo u objektivnom smislu prius, da zakon stvara pravo. „Tek u najnovije vrijeme“, veli na jednom mjestu Strohal, „porodila se ozbiljna sumnja o tom, nije li čitavo to mnijenje ostatak skolasticizma i plod antropocentričkoga i antropomorfnnoga naziranja na pojave vanjskoga svijeta¹ U najnovije se tek doba počinje javljati ideja o slobodnom stvaranju subjektivnih prava i o slobodnom pravu“.² Kriva teza, da objektivno pravo stvara subjektivno pravo, pokazuje svoj štetni utjecaj u svim granama pravne nauke; ne djeluje ona samo u pravnoj filozofiji i općoj teoriji prava, nego je ona na krivi put dovela i pravnu historiju, po Strohalovu mnijenju, kako ćemo kasnije vidjeti. Ona je kriva, da se ignorira ili bar krivo shvaća ono pravo, koje u narodu živi. Pod njezinim utjecajem zauzela je legislativa posve krivo stajalište; ona je glavni razlog, da još danas nemamo u Hrvatskoj valjana zadružnoga ili, bolje rekavši, seljačkoga prava. Pravnu nauku trebalo bi staviti na prirodne osnovke; ona bi imala biti dio antropologije pa bi se digla iz mrtvila, u kojem danas čami osobito njezina glavna grana, t. j. nauka o privatnom pravu. To su glavne misli, koje pokojni Strohal nastoji provesti u svojim radnjama. U slijedećem dajemo po navedenim gore grupama prijeljed njegova rada upozorujući napose, kako provodi i obrazlaže navedene svoje misli.

¹ Dr. Ivan Strohal, Pravna povijest dalmatinskih gradova. Dio I. Zagreb 1913. str. 151. Na tom se mjestu Strohal poziva na spis Gnaeus Flavius, Kampf um die Rechtswissenschaft 1906. A. Bozzi, die Weltanschauung der Jurisprudenz, dakle na njemačke moderniste struje slobodnoga prava.

² Vidi isto Strohalovo djelo str. 204.

Svakom zgodom¹ ističe Strohal svoje shvaćanje o biću prava i njegovu razvitku u čovječanstvu, o odnošaju prava u subjektivnom smislu prema pravu u objektivnom smislu, o sudovanju t. j. o primjeni prava, o biću i zadaći pravne nauke. Ali ima i posebnih rasprava, u kojima nastoji sustavno razviti i obrazložiti svoje shvaćanje u tim osnovnim pitanjima. Ovamo pripadaju: „Pojam vlasnosti u današnjoj pravnoj nauci“ 1902. (Rad Jugoslav. akademije knj. 150., 152.) i „Opravdanost vlasnosti“ god. 1904., 1905. (Rad knj. 156., 157. 160.) Da dalje ne razlažemo, budi samo u kratko istaknuto, da se u tim spisima potpuno prikazuju teorije, koje postoje, o prirodi i osnovkama vlasnosti te prigovori pojedinim teorijama. Pisac spočituje nauci privatnoga prava, da je ta osnovna pitanja posve zapustila. Razlog tome da je ona teza, koja je još uvijek osnovno načelo pravne nauke uopće, a nauke privatnoga prava napose, da naime pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu, da dakle stvara i vlasnost. Zato „ne diže se nauka privatnoga prava nad t. zv. pozitivno pravo, t. j. nad postavljene zakone odnosno nad rezultate polučene jur u starijoj pravnoj znanosti, naročito nad rezultate polučene u rimskoj pravnoj znanosti Prema tomu se također i posao nauke privatnoga prava steže li na to, da u najboljem slučaju pokaže i protumači, što zakoni smatraju vlasnošću.“ Na drugome mjestu veli u tom predmetu: načelo, da pravo u objektivnom smislu stvara subjektivna prava, oduzelo je filozofiji na polju privatnoga prava svaku podlogu, jer prema tomu se načelu prikazuje svako umovanje o pravu prirodnim pravom, koje današnja pravna nauka a priori osuđuje.¹ Zato se redovno pravnici u užem smislu i ne bave ovim pitanjima. Tek ih ima nekoliko, koji raspravljaju i ova pitanja, ali zato najodlićniji stručnjaci oštro prekoravaju svaku takovu zabludu protiv onoga osnovnoga načela.²

Ovo načelo po Strohalovu mišljenju pače kvari posao i drugim naukama, koje se bave zapuštenim od pozitivističke jurisprudencije pitanjima o prirodi, opravdanosti i t. d. vlasnosti. Tako napose komparativna pravna nauka, držeći se toga osnovnoga načela, ne

¹ Rad, knj. 156. str. 175. Slično se spočituje i na drugim mjestima civilisti, da je zapustila istraživanja o osnovnim tim pitanjima. Vidi napose još Rad-knj. 164. str. 37.. 38. i t. d.

² Rad, knj. 156. str. 176.. 177.

upoređuje prava u subjektivnom smislu, koja vrijede u različnih naroda, nego upoređuje ono, što je o njima pisano; stoga se ne ističe razlika između pojedinih prava, nego između više ili manje pogrješnih opisa tih prava.¹ Tako pak dolaze do manje vrijedna materijala i druge nauke, koje se bave takvim pitanjima služeći se pri tom rezultatima, koje je polučila komparativna pravna nauka.² A i nacionalna ekonomija ostaje kod istraživanja o vlasnosti vjerna onom načelu jurisprudencije, da država svojim zakonima stvara subjektivna prava, a među njima i vlasnost; ali je nacionalna ekonomija (njezina historijska škola i Marxom osnovani naučni socijalizam) i samostalnim istraživanjem došla do istog rezultata.³

Imamo od pokojnika cio niz manjih spisa, među njima više referata o publikacijama, pristalica škole slobodnoga prava, u kojima izriče svoj sud o stanju današnje teorije i prakse legislative i judikature. U svima se uvijek ističe i obrazlaže ista misao: glavna je mana ono nesretno osnovno načelo, da pravo u objektivnom smislu stvara subjektivna prava. Po tome je prestala civilistika biti naukom. S pravom su Savigny i njegovi sljedbenici osuđivali pogrješke škole prirodnoga prava, ali u nauci te škole, osobito potkraj njezina opstanka, nalazimo mnogo toga, što je vrlo dobro, tako napose u istraživanjima o postanju i o opravdanosti pojedinih subjektivnih prava (upozoruje napose na djela Rotteckova), čega danas žalibože ne nalazimo ni u najopširnijim civilističkim djelima. Historicizam Savignyevih nasljednika doveo je do modernoga pozitivizma, koji zabacuje svako naučno istraživanje o pojedinim subjektivnim pravima — ta, njih stvara zakon, koji je jedini predmet naučnoga istraživanja. Sve, što je preko učenja i tumačenja pozitivnoga objektivnoga prava, to je prirodno pravo, koje je nauka davno zabacila. Ali faktično — kako dobro ističe skrajnji pozitivist Bergbohm u svom znamenitom djelu „Philosophie und Jurisprudenz“, koji kao Cerber drži u evidenciji (napose civiliste) pripadnike u prirodno pravo — ono nije nipošto uništeno, nego se uvijek javlja. Najodličniji juristi počevši od Savignya do danas padaju uvijek u bludnje prirodnoga prava. Posve razumljivo, jer se čisti pozitivizam u nauci ne može održati.

¹ Rad, knj. 164. str. 62.

² Rad, knj. 164. str. 61.

³ Rad, knj. 164. str. 65., 66.

Dok je tako nauka o građanskom pravu počevši od Savignya sve to dublje padala, pojavili su se na polju nauke o kaznenom pravu ljudi, koji su bez obzira na anatemu izrečenu nad školom prirodnoga prava stali, ne mareći za granice pozitivnoga prava, slobodno ispitivati uzroke različitih zločinštava, opravdanosti kazni i t. d. Pa kako bi sićušno bilo, veli Strohal, danas prigovarati velikanima, koji su izazvali preporod kaznenih nauka, ono, što se neprestano prigovara civilistima, da su pali u prirodno pravo. Danas je došlo do toga, da nauka građanskoga prava uzdiše za slobodom, koja vlada u nauci o kaznenom pravu, u kojoj se pače danas već očito uči, da je subjektivno pravo starije od objektivnoga.¹

Među tim manjim spisima upozorujemo napose na malu raspravicu: „Primjena zakona. (Bilješke obzirom na vlastitu praksu)“, publiciranu u Mjesečniku Pravničkog društva god. 1912. knj. II. str. 187. U školi je, veli ovdje pisac, naučio, da je suđenje vrlo jednostavna stvar, ako je zakon valjan i sudac pametan. Treba samo poznavati zakone. U zakonu da se kao u kakovu „dikaioskopu“ vidi, što je pravo, a što nije; teškoća nastaje, ako je zakon nejasan ili ako ima praznina. Ali se on u praksi uvjerio, da to nije tako: kroz deset punih godina primjenjuje mali zadružni zakon od 9. maja 1889. pa se uvjerio, da mu nikada nijesu činile neprilike praznine ili nejasnoće zakona, naprotiv: često je osjetio, da je zakon bio prepun i prejasan. Najveće je uvijek bilo zlo u tom, da primjenjivaču zakona nije dana sloboda tako, da ga mora primijeniti, premda je uvjeren, da tim teško vrijeđa čuvstvo o pravu i pravednosti u narodu. U životu se naime događa, da se razvije cio skup subjektivnih prava i obaveza bez svakoga obzira na zakonske odredbe, pa se mirno živi u tim odnosima, dok se ne nađe nemirnjak, koji je doznao, da bi se ti odnosi po pravu, koje postoji, imali drukčije, nego što to dotični krug misli, u njegovu korist tumačiti. Primjenjivač, vezan na zakon, mora mu se dakako pokoriti. On bi jamačno volio, da tu ima praznina ili nejasnoće u zakonu te ne bi morao suditi protiv pravnoga uvjerenja naroda. Tako se događa, da privatnopravni zakoni baš svojom punoćom i jasnoćom zadavaju sucu neprilike; ali dakako pravnoj nauci, koja ne priznaje subjektivnih prava izvan zakona, ne može

¹ Vidi napose: Strohal, Kaznenopravne i građanskopravne znanosti. Mjesečnik Pravničkog društva, god 1914. knj. II. str. 638.

zakon biti nikada dovoljno jasan i potpun. Ona čini suca robom mrtvoga slova zakona, koje postaje za živa subjektivna prava Prokrustovom posteljom. Pravna nauka morala bi prihvatiti princip, da zakon ima biti kratak, jezgrovit izvadak iz nje kao ključ za spoznaju pravnoga života. Zakoni na polju privatnoga prava ne bi smjeli nikada potpuno i točno određivati, dokle seže koje pravo u subjektivnom smislu i po kojim li se znakovima ono imade spoznati. Zakoni imadu dati samo direktivu za upoznavu prava, koje živi. Radi toga drži Strohal, da su mnogo bolji moderni zakonici građanskoga prava poput švicarskoga,¹ koji daje široko polje rasuđivanja, a ne veže suca svojim apodiktičkim odredbama.

Ovdje Strohal već plovi usred struje škole slobodnoga prava, a prije je u glavnom samo načelno odobravao njezinu opoziciju protiv pozitivizma, koji vlada u teoriji i praksi.² U svojim predavanjima, što ih je držao u Pravničkom društvu g. 1905. (o kojem ću kasnije pobliže govoriti), tuži se Strohal, da zadružni zakon od god. 1889. ima nedostataka. Mnoga prijeporna pitanja da oblast ne zna kako bi riješila, jer da nema odredaba; a sada evo tvrdi, da su mu takve praznine još najmilije. Godine 1907. prigovara glavnomu zastupniku slobodnog prava u Njemačkoj, Gnaeusu Flaviusu. (pseudonim kriminalista Kantorowicza), koji traži za suca slobodu, da može eventualno i protiv zakona riješiti konkretan slučaj. Strohal veli: Zakoni i misli sadržane u zakonima imadu biti putokazom, koga se sudac mora držati, da ne postavi svoje slučajne nazore nad opće pravne norme Sudac ne smije nadalje odstupiti od zakona ne samo radi toga, jer bi mogla nastati pogibao, da će pristrano postupati, nego i radi toga, jer bi mogla nastati pogibao, da će se prevariti kod spoznavanja, što li je pravo Sve su to razlozi, i to važni razlozi, radi kojih ne valja judikaturu činiti posve nezavisnom o zakonima i zakonskim

¹ Misli se bez sumnje ovdje na odredbu art. 1. al. 2. švicarskog građanskoga zakonika od god. 1906., da ako nema zakonske ili običajnopravne odredbe „imade sudac suiti po pravilu, što bi ga on postavio, da je zakonodavac“.

² Vidi Strohalove članke publicirane u Mjesečniku Pravničkoga društva u Zagrebu: „Judicatura je pravna svijest u narodu, god. 1906. str. 300.; „Legistativna i sudačka vlast“, god. 1906. str. 775.; „Emancipacija suca od zakona“, god. 1907. str. 308. Nadalje referat o malenom, ali glasovitom djelu „Gnaeus Flavius, der Kampf um die Rechtswissenschaft“, 1906. str. 526. slij.; „Slobodno pravo“, god. 1909. Dio I. str. 250.; „Fuchs, die Gemeenschädlichkeit der konstruktiven Jurisprudenz“, Mjesečnik. 1910. Dio I. str. 140.

pravilima. A sada evo Strohal uči, da zakoni uopće ne bi smjeli sadržavati apodiktčkih odredaba, koje stežu suca. Zakoni bi imali biti samo kratka uputa, ključ, da sudac uzmogne spoznati pravo, koje u narodu živi. Svakako je dakle Strohal promijenio svoje mišljenje u tim stvarima.

I po mojem mnijenju imadu nove struje u mnogom posve pravo prigovarajući pozitivizmu, koji vlada u teoriji i praksi. Kritička strana modernista bez sumnje je jaka, ali pozitivnih reformatornih prijedloga, koje bih mogao prihvatiti, nijesam bar dosada mogao naći u njihovim spisima. Strohal, kako sam gore naveo, prihvaća novi princip, što bi imao vrijediti za zakonodavca, da bi zakoni imali biti kratak izvadak iz pravne nauke, a ta bi se morala baviti izučavanjem prava, koje u narodu živi. Ti izvaci imali bi služiti kao ključ za spoznaju toga prava, ali oni ne bi smjeli nikada potpuno i točno određivati, dokle seže koje pravo u subjektivnom smislu i po kojim se znakovima ono imade spoznati. Ja doista ne mogu zamisliti, kako bi imao biti sastavljen takav „opis subjektivnoga prava“, koji ipak ne bi točno određivao, dokle koje pravo seže i po čemu se ono ima spoznati. Strohal sâm veli na jednom drugom mjestu, da se još danas ne zna, kako bi imao biti sastavljen takov zakon (Zbornik za nar. život i običaje juž. Slavena, XV. 1. str. 10.).

Zakonima, koji postoje, prigovara se, da se dadu tumačenjem svakojako natezati, da se dadu, kako veli Strohal, tako i ovako tumačiti, a imadu i mnogo praznina, koje se dakako mogu ovako i onako popunjavati. Kantoworicz pače veli: „Ne stoji, da se u zakonu gdjegdje nalaze praznine; ne, mirne duše možemo ustvrditi, da u zakonima nema manje praznina („Lücken“) negoli riječi. Nijedan pojam nije analizovan na svoje sastavne dijelove, samo neki su definirani, ali opet pojmovima, koji nijesu definirani“. ¹ Dobro veli profesor Somló, da je to paradokсно. U tom se smislu sastoje zakoni od samih praznina, ali za tim pretjerivanjem nepotpunosti zakona da se krije nešto drugo. Htjelo bi se u pozitivnim zakonima imati što više praznina, jer se drži, da je to ono, što je još najbolje u njima. ² Naveo sam to zato, jer naš Strohal iskreno priznaje, da su mu u našem zadružnom zakonu često bile

¹ Der Kampf um die Rechtswissenschaft str. 15.

² Somló. Juristische Grundlehre, str. 409. 410.

najmilije praznine. U ostalom, i u najznamenitijih modernista naći ćemo priznanje, da im je pozitivna strana slaba, pače i da sami ne znadu, kamo će ih donijeti struja, kojom su zaplovili.

Ovomu redu pripadaju nadalje radnje: „Priroda i država“, 1910. Rad, knj. 182. i stariji referat u istom predmetu: „L. Woltmann i njegova politička antropologija“, Mjesečnik, 1907. br. 8. Ovdje se prikazuje stanje nauke, koja je uzela ponosno ime političke antropologije, a posla napose u Njemačkoj poslije francusko-njemačkoga rata 1870.—71. godine čisto šoviniističkim putem. Strohal je skupio i prikazao podatke, koji pokazuju neosnovanost teze, da je dugoglava (dolihocefalna), plavokosa, modrooka i vitka germanska rasa zvana, da gospoduje svijetom. Dobro napose karakteriše i pokazuje — gdjekad uz satiričke primjedbe, apsurdnost naučne tobože argumentacije šovinista Woltmanna.

Preostaje nam, da ogledamo još jedan Strohalov spis ove vrste, a to je rasprava: „Priroda i pravo“ (Rad, 1915. knj. 209.), u kojoj pisac hoće da pokaže prirodno postanje i razvitak prava u čovječanstvu. U pristupu ističe, da se teško odlučio na tu publikaciju, jer to nije dovršeno djelo. Gubi nadu, da bi ga mogao dovršiti, kako je zasnovano, pošto se ne može sasvim posvetiti nauci, a radnja ova traži dalekosežne studije, duboko poznavanje prirodnih nauka, filozofije i kulturne historije. Odlučio se na publiciranje ove okosnice ili nacerta zamišljenoga djela, jedno, jer će se možda naći netko, koji će rad nastaviti, a drugo, jer bi htio upoznati općinstvo s idejama, koje su bile podlogom a često i uzrokom drugih njegovih rasprava. Tim pristupom želi opravdati mnoge nedostatke rasprave, što ih sam uviđa.

Za ishodište uzio je pitanje, što li bi imalo biti predmetom pravne nauke. Posve je krivo, misli on, stajalište, koje vlada u nauci, osobito u civilistici, da je predmetom jurisprudencije pravo u objektivnom smislu t. j. (kako pisac veli) zakon, kao što joj je krivo i shvaćanje, da to pravo u objektivnom smislu stvara subjektivna prava. In ultima linea imala bi biti objektom istraživanja pravne nauke priroda, i to čovjek. Pravna nauka imala bi biti dio antropologije, a ona se danas, osobito civilistika, nije podigla ni nad sredovječnu skolastiku.

Da prikazemo, kako je zamišljao Strohal da bi se imala od jurisprudencije načiniti eksaktna nauka, dio antropologije, navodimo u bitnoj jezgri niz misli glavnoga po našem mišljenju dijela ove

rasprave. Po najboljim pravničkim djelima vidimo, veli pisac, da je ono, što je u čovjeka predmetom istraživanja pravne nauke, konačno uvijek neko utjecanje, kojemu je subjektom redovno čovjek, a objektom vanjska priroda; ali može objektom biti i vlastito tijelo subjekta (pravo na vlastito tijelo). To se pak utjecanje sastoji u priljubljivanju objekta tomu subjektu (njegovim potrebama, zahtjevima i željama). Ispituje dalje pitanje, tko sve može biti subjektom, a što objektom toga priljubljivanja, koje može biti predmetom istraživanja pravne nauke; no u tom ovdje pisca ne ćemo slijediti.

Da čovjek uzmogne proširiti svoje utjecanje na vanjsku prirodu, treba apsolutnu snagu, da to može izvesti, i relativnu snagu spram dotičnog objekta, t. j. treba imati volju, da dotični objekat podvrgne svojoj vlasti. Ta relativna snaga, ta volja, neki je prouzročitelj u tom utjecanju čovjeka na vanjsku prirodu. Odatle nauka (osobito raširena u nacionalnoj ekonomiji), da je egoizam jedini pokretač cijelomu napretku čovječanstva, jedino vrelo svemu utjecanju čovjeka na spoljašnju prirodu. Ali to nije opravdano. Da je egoizam jedini pokretač utjecanja čovjeka na vanjsku prirodu, bio bi doista čovjek čovjeku zvijer, te bi ljudskoga roda već davno nestalo. Propast tu ne bi sustavila ni najjača državna vlast. Još važniji faktor u razvitku ljudskoga roda jest relativna slabost negoli relativna snaga. Relativna slabost jednoga čovjeka spram drugoga nužni je uvjet za opstanak i napredak ljudskoga roda. Ona je osnova cijelomu društvenom redu, ona je podloga svakoj vlasti, svakomu pravu u objektivnom smislu; samo relativna slabost suzdržat će čovjeka, da ne nastoji protegnuti svoje utjecanje preko određene mjere. U pravno uređenoj državi nije doduše takovoj suzdržljivosti uvijek uzrokom relativna slabost dotičnoga čovjeka; često jest ili se bar čini, da je tomu uzrokom i apsolutna slabost dotičnog čovjeka, naročito slabost spram državne vlasti, koja štiti stečena prava i posreduje kod stvaranja novih prava. Odakle se odmah izvodilo, da je država sa svojim zakonom jedini osnov cijelomu pravnom redu, svim subjektivnim pravima. Neprilike je zadavalo toj nauci samo pitanje, kako je nastala ta državna vlast, kako su se ljudi mogli dati skloniti na to, da se podvrgnu njezinim zakonima, koji ih stežu u njihovoj prirodnoj slobodi. Nije se u nauci pazilo na to, da strah od državne vlasti nije jedini uzrok, s kojega se međusobno ne kolju, ne krađu i t. d. roditelji i djeca, braća i rođaci, niti ljudi, u kojima ima milosrđa, ljubavi i t. d. . . . Na

pitanje, kako se razvila državna vlast, kako su se ljudi dali skloniti na to, da se podvrgnu vlasti, nije uspjelo naući dati valjana odgovora, jer nije nikada računala s time, koliko je važan pri tome faktor relativna slabost jednoga čovjeka spram drugoga.

Ispituje dalje stupnje te relativne slabosti jednoga čovjeka prema drugomu, koja je razlogom, da čovjek ne proširuje svoje utjecanje onako, kako bi mogao po svojoj apsolutnoj jakosti. — Dolazi do rezultata: Od slika, koje je čovjek primio iz spoljašnjega svijeta, rađaju se, bude li taj utjecaj spoljašnjega svijeta nešto intenzivniji, u dotičnoga čovjeka neka čuvstva želje, nakane i t. d., koje zahtijevaju različite čine i propuste tako, da on ne ide tek za vlastitim uzdržavanjem, nego često za uzdržanjem ili za ugađanjem kojemu drugomu čovjeku. Taj stupanj relativne slabosti javlja se u prvom redu spram drugih ljudi, navlastito spram matere, oca, djeteta i t. d., članova istoga plemena, stanovnika istoga mjesta, ljudi istog zvanja i t. d. Neka od tih čuvstava i želja sile čovjeka samo na propuste, druga pak na aktivno pomaganje onih ljudi. Najprije se u čovjeka javlja samo opažanje, da drugi čovjek utječe na neku stvar: dalje od toga opažanja ide priznanje, da čovjek smije utjecati na tu stvar. Iz toga slijedi čuvstvo, koje nalaže ne dirati u stvar, u koju utječe drugi čovjek. Dalje još ide čuvstvo, da čovjek, u kom se to čuvstvo rađa, mora dopustiti, da i drugi utječe na materiju, na koju on sam utječe. Još intenzivnije je čuvstvo, da vlastitom apsolutnom snagom moramo pomagati utjecanje drugoga čovjeka. No prije nego što se rađa ono čuvstvo, rađa se neko odobravanje za takvo utjecanje, neko negodovanje protiv smetanja takova odobrenoga utjecanja. Odo-bravanje to i negodovanje protiv svakoga smetanja može ići tako daleko, da čovjek stupa u borbu sa spoljašnjim svijetom, da podupre takvo utjecanje drugoga čovjeka. Ali onaj, od koga je poteklo utjecanje, koje je naišlo na protivštine, nalazi potporu u spoljašnjem svijetu u drugih ljudi, koji stupaju u borbu protiv zapreke tomu utjecanju.

Ovako se u nekom skupu ljudi, koji žive u istome mjestu i u glavnom uz iste životne prilike, razvija neko stalno mnijenje o tome, tko u pojedinim vrstama sukoba imade pravo, te kome pripada zadovoljština, i kolika. Mnijenje to, ako je stalno, nazivlje se pravna svijest naroda, pa da ona stvara subjektivna prava. U tom pravcu veli se i to, da je pri pitanju o tom, što je pravo,

odlučna pravna svijest naroda, pa da ona stvara subjektivna prava. Svakako pravna svijest naroda jaka je podpora svakom subjektivnom pravu, ali ona ga zato još ne stvara, ona mu daje samo potporu, zaštitu.

Najprije moram konstatovati, da se Strohal ovdje ne drži onih nazora, što ih je zastupao prije deset godina u svom referatu o Kuhlenbeekovu djelu: „*Natürliche Grundlagen des Rechtes*“. U tom naime referatu proglašuje zabludom, kad se hoće Darwinovi biologijski zakoni, koji vrijede za prirodne organizme, uporabiti u pravnoj nauci, koja nema posla s takvim organizmima. Jer da država ili, kako sociolozi vele, društvo nije nikakav organizam, nego skup posve nesuvislih tjelesa.¹ U raspravi, o kojoj sada govorimo, nastoji očito aplicirati teoriju razvitka vrsta priljubljanjem i selekcijom organizma na postanje i diferencijaciju prava. Moramo uzeti, da je za tih deset godina promijenio svoje mišljenje. Bilo međutim kako mu drago, Strohal svojim navedenim izvodima nije došao do rezultata, koji bi potvrđivao njegovu nauku, da je pravo u subjektivnom smislu prius, a u objektivnom smislu posterius. Nije nipošto izveo prava u subjektivnom smislu bez prava u objektivnom smislu. Rezultat je naime njegovih izvoda: Ovako se u nekom skupu ljudi razvija neko stalno mnijenje o tom, tko imade u pojedinim vrstama sukoba pravo, kolika li mu pripada zadovoljština. Mnijenje to, ako je stalno, nazivlje se pravna svijest naroda. To ne može značiti drugo nego da su se pod utjecajem onih faktora i onim načinom, kako on to razlaže, razvila neka načela, po kojima narod priznaje, da u konkretnom slučaju postoji subjektivno pravo. Ta pak načela sačinjavaju objektivno pravo dotičnoga naroda. Dok se nijesu razvila ta načela, t. j. pravo u objektivnom smislu, dotle ne može biti govora o subjektivnim pravima, jer nema mjerila, po kojem bi se odlučivalo o tom, postoje li ona ili ne postoje, nema stalnoga mnijenja, t. j., kako on veli, nema još pravne svijesti naroda.² Uvida, mislim, to i sam autor, jer nadovezuje: zato se reklo, da pravna svijest naroda stvara subjektivna prava — ona ih ne stvara, nego im samo daje jaku zaštitu i potporu. Ali to razlikovanje, da pravna svijest ne stvara subjektivna prava, nego da im daje samo jaku zaštitu i potporu, ne može pomoći Strohalovu cilju. Po njegovim naime izvodima moramo zaključiti: dok nema razvite pravne svijesti — t. j. dok nema

¹ Mjesečnik Pravničkog društva 1905. str. 950. slij.

² Priroda i država, str. 116.

načela, po kojima narod priznaje ili uskraćuje zaštitu kojemu odnosu — ne može biti govora o subjektivnim pravima, jer ona nijesu drugo po tim izvodima nego pravnom sviješću zaštićeni odnosi. Dakle i opet bez objektivnoga prava nema ni prava u subjektivnom smislu. U ostalom, na drugome mjestu dobro veli Strohal, da izrazi: pravo u objektivnom smislu stvara, štiti, jamčuje i t. d. prava u subjektivnom smislu, prikazuje samo slikovno odnos među objektivnim i subjektivnim pravom, a nipošto sućnost toga odnosa.¹ — Budi mi dopuštena još jedna primjedba, koja se tiče jednako svih Strohalovih radnja, koje smo dosada pobliže ogledali. Više sam puta za pokojnikova života s njime raspravljao o temama, koje su predmetom tih radnja. Često smo se vrlo razilazili, ali u tom se posve sporazumjeli, da za raspravljanje ovakih pitanja ne dostaje ni najbolje poznavanje pozitivnih prava i njihove historije, nego se traži za to i stručna filozofijska sprema, koje mi pravnici već od više generacija redovno nemamo. Otkada je nakon fijaska Schelling-Hegelovih metafizičkih vratolomija filozofija tako rekavši posve izbačena iz pravnoga studija, nalazimo samo vrlo izuzetno i u najboljih pravnika dovoljnog filozofijskog obrazovanja. Uz pozitivizam, koji vlada u jurisprudenciji, vrijedi to dakako i za teoretike. S pravom nam spočituju filozofi, da se u raspravama jurista u pravnofilozofijskim pitanjima ističe diletantizam u filozofiji. Jedan od najvećih naših mestara, Ihering, veli u uvodu jednoga svog velikog djela, da ga je cilj, za kojim ide, doveo na polje, na kojem je diletant. „Ako ikada“, dodaje on, „a ovo pri tom djelu požalih, da moj razvitak pada u periodu, u kojoj filozofija nije imala nikakva kredita“.² Trebat će i to uvažiti kod reformiranja naučne osnove našega fakulteta. Mršavi kolegij pravne filozofije, kako se danas predaje te sluša ili ne sluša na pravoslavnim i državoslovnim fakultetima Njemačke i bivše austro-ugarske monarhije, ne može nikako zadovoljiti potrebe nauke.

U svim svojim radnjama neprestano ističe Strohal narodno pravo ili, kako on veli, pravo, koje u narodu živi, a napisao je o tom i dvije posebne manje rasprave.³ Evo u kratko njegovih

¹ Opravdanost vlasnosti, Rad. 150. str. 200. Vidi i: Pojam vlasnosti, Rad. 150. str. 200.

² Ihering, der Zweck im Recht. I. god. 1884. Predgovor. str. IX.

³ Ustanovljenje prava, koje u narodu živi, sa Osnovom za sabiranje grade o pravu, koje u narodu živi. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. XIV.; Pravo, koje u narodu živi. Eodem, sv. XV.

misli o tom narodnom pravu: Pravo je to, koje u narodu živi, bez obzira, je li uzakonjeno u državnim zakonima ili nije. Nije to običajno pravo u smislu doktrine, koja vlada osobito u civilistici; ne mora ona biti inveterata consuetudo niti uopće treba onih rekvizita, što ih doktrina traži za valjanost običajnog prava. To je naprosto ono pravo, koje po uvjerenju naroda imade kao takvo vrijediti, makar i ne bilo uzakonjeno, makar i ne bila inveterata consuetudo. Ovo je pravo pravna nauka osobito u području privatnoga prava, a pod utjecajem nauke, i praksa posve zapustila. Vrijedi to napose i za legislativu. Predmetom pravne nauke, osobito civilistike, uvijek je bilo pa i danas ostaje u glavnom rimsko pravo. Zakone zapravo stvaraju stručnjaci, redovno učeni pravnici. I u državama sa demokratskom ustavnom formom prosta je fikičija, da ih stvara volja naroda, Zakonici privatnoga prava kulturnih naroda počevši od konca 18. stoljeća nijesu u jezgri drugo nego kratki izvaci iz pravne nauke (iz pandekata), dakle iz rimskoga prava, uz neke promjene; ali u glavnom se ti zakoni na pravo, koje u narodu živi, ništa ne obaziru. Izuzeti nam je samo neke grane (napose trgovačko i mjenbeno pravo), gdje se i na to moralo uzeti obzir, ali i te su grane uzakonili učeni pravnici gledajući na očale rimskoga prava. U području javnoga prava moralo je dakako zakonodavstvo više obzira uzeti na životne prilike, koje postoje u narodu.

Jasno je dakle prema tomu, da između današnjega zakonodavstva u području privatnoga prava i između onoga prava, koje u narodu živi, postoji prevelika razlika. Pa kako sudeći po načelu, da je zakon jedino vrelo prava — običajno pravo, komu su Savigny, Puchta još priznavali vrijednost, posve je nauka i po njoj praksa skućila —, često ne preostaje drugo, nego da ili svojom osudom povrijedi pravno osjećanje naroda ili da tumačenjem, bolje rekavši natezanjem zakona zadovolji tomu osjećanju. Te misli, koje nalazimo u njemačkih a i francuskih modernista, na široko razlaže Strohal ponavljajući često ono, što je već u drugim svojim raspravama rekao.

Treba napustiti, nastavlja, načelo, da zakoni stvaraju prava, pa prema tomu treba i drugačije sastavljati zakone. Što Strohal o tom misli, već smo više gore istaknuli. Ovamo pripada napose misao, da zakon ima biti na osobiti način sastavljeni opis prava, koje u narodu živi. Najprije dakle treba da zakonodavac upozna to pravo; a nije nipošto lako odrediti narodno pravo. Ne smije

nas ipak teškoća posla odvratiti od nastojanja, da ga svladamo. Upozoruje na analogiju, koja postoji između pravne svijesti naroda i znanja jezika, kojim narod govori. Nije bio lak posao odrediti pravila narodnoga govora, pa ga je ipak nauka svladala. Zašto da i nama ne pođe za rukom utvrditi pravila, kojima se ravna pravni život naroda. Treba u obzir uzeti, da su se daleko prije počela određivati narodna prava negoli narodni jezici. Kroz stoljeća se u Rimljana utvrđivalo pravo, koje je u narodu živjelo (*lex XII. tabularum*, zakoni skupština, pretorski edikat), dok nije na mjesto pravnog uvjerenja naroda došlo mnijenje učenih pravnika, koji su se sve to više udaljivali od narodnoga života i dalje razvijali pravo spekulativnim putem na osnovu starih zakona i edikata. Samo najoštrije opreke između mnijenja pravnika i pravnoga života izglašivalo je zakonodavstvo novim zakonima. Konačni rezultat je Justinijanova kompilacija (*pandekta*). to prvo vrelo pravne nauke osobito na polju privatnoga prava. — I u Srednjem Vijeku počelo se određivati narodno pravo slično kao i u Rimu. Tako su nastale *leges barbarorum*, ali je doskora pod utjecajem romanske kulture i kršćanstva prevladalo načelo, da sve pravo potječe od Boga, dotično od onih, kojim je Bog dao vlast nad narodom. Narod je naprosto objekat te vlasti. Stoljeća su prošla, dok nijesu i podanici došli do riječi kod određivanja prava. Najprije dolaze do toga samo privilegovani staleži, a tek poslije francuske revolucije proširuje se i na šire slojeve naroda. Nikad ipak nije više došlo do toga, da bi se utvrđivalo ono pravo, koje u narodu živi, pa da bi se ono uzakonyjvalo. Na polju javnoga prava moralo se obzir uzeti na faktične životne prilike; ali za privatno pravo nije do najnovijih vremena nitko ni pomislio na to, da bi upravo na tom polju trebalo najviše proučavati narodno pravo i prema njemu stvarati zakone. Danas se ovo sve to glasnije traži.

Pa kako da se odredi pravo, koje u narodu živi? Tim pitanjem bavi se Strohal u posebnoj raspravi. Ovo je područje, u kojem se osobito ističe rad dra. Valtazara Bogišića, koji je zamislio način toga utvrđivanja pitanjima razaslanim po narodu, pa je od dobivenih odgovora sastavio i publicirao svoj: Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovjena, knj. I.: Građa u odgovorima iz različitih krajeva slovjenskog juga, 1874. Pokojni Strohal visoko cijeni rad toga našega naučnjaka. Njegovo se ime, veli, ne će izgubiti, dok bude Slovjena, on je upravo zasnovao nauku o sla-

venskom pravu kao jedinstvenoj cjelini. Kako je bio uzgojen u duhu pozitivističke škole, držao je načelno i Bogišić, da subjektivna prava potječu iz pravnih norama, ove su pak ili zakonske ili običajne. Zato mu, pošto je istraživao narodno pravo bez obzira na zakone, nije preostalo drugo nego reći, da skuplja običajno pravo. Ipak je on faktično ispitivao postojeći pravni život naroda ne samo bez obzira na državne zakone, nago i bez obzira i na kakve norme običaj-noga prava, koje bi imale one rekvizite, što ih za valjanost običajnog prava traži pozitivistička doktrina. U tom je Bogišić posve originalan. On je faktično prijetrideset godina ispitivao narodno pravo onako, kako to danas traži škola slobodnoga prava. Po priznanju svoga prijatelja Hellwalda Bogišić se imade smatrati ocem t. zv. etnologijske jurisprudencije, kojoj je u Njemačkoj glavni zastupnik Post. Zapadna nauka doduše danas još na taj način ispituje samo prava naroda na najnižim stupnjima kulture, ali će se doskora bez sumnje morati dati i na to, da ispituje i pravo, koje faktično živi i u najkulturnijih naroda. Nego ima Strohal i prigovora Bogišićevu radu i njegovu Zborniku. Uzrok mana da je u pozitivističkim načelima, u kojima je Bogišić bio uzgojen. Sav pravni život, koliko se ne oslanja na zakone, mora se oslanjati na običajno-pravne norme, koje su se negdje u davnini razvile. Po tome drži Bogišić, da običajno pravo, koje je našao, već odavna postoji u narodu, pa zato i ne ispituje postanak takovih uredaba, a to je svakako pogrešno. Velika je mana Bogišićeva Zbornika, da pod imenom pravnih sadržaje i druge svakovrsne običaje; ima to biti neki opći folkloristički zbornik. U zapadnoj nauci izvodi se odatle još i danas primitivnost kulturnih prilika južnih Slavena; da se u njih još uvijek ne razlikuju pravne norme od moralnih i od pravila pristojnosti. Naše prilike poređuju se sa prilikama divljih i polu-divljih naroda. Vrijedno je, da ovdje navedemo, što Strohal u tom predmetu na jednom drugom mjestu veli: „Gdje nema više nikakvih drugih argumenata i primjera o primitivnim pravnim uredbama, tu napominju uvijek Irokeze 17. vijeka i današnje južne Slavene Sumner-Maine poređivao je pred nešto pedeset godina uz odobravanje naših slavenofila (Bogišića i drugih) pravne uredbe indijskih Radžputa uredbama južnih Slavena, ali nije uspio; danas poređuju pravne uredbe Irokeza 17. vijeka uredbama južnih Slavena, a nasi

¹ Dr. Valtazar Bogišić. Mjesečnik, 1908. br. 10.

slavenofili u znoju lica svoga izvlaćaju povijest i našu folkloru, pa donose grudu za grudom, da pomognu graditeljima teorije o primitivnim pravnim uredbama sadašnjih južnih Slavena Fr. Krausi, Artur Mayeri i t. d. brinu se pak, da sakupljene grude . . . graditelji teorije o primitivnim pravnim uredbama što bolje i uspješnije upotrebe za svoje svrhe.¹

Ni način određivanja narodnoga prava pitanjima razaslanim po narodu ne čini se Strohalu baš podesnim. Pitani se odviše ograničuju, veže na to, što ima reći; a često se pitanjima sugerira i odgovor. Mnogo bolji bio bi način pripovijedanja, kakve su pripovijesti Vuka Vrčevića, ili slobodni razgovori sa pojedinim ljudima iz naroda. Nu dade se i pitanjima sabrati lijep materijal, samo bi ona morala biti vješto sastavljena, a to nijesu žalibože Bogišićeva pitanja. Strohal ih potanje kritizira te primjećuje, da je Bogišić sam, primivši već odgovore, spoznao mnoge mane svoga kvestionara, te sastavio nov od dvije tisuće pitanja, koji nije publiciran.

Strohal nije zadovoljan ni osnovom, što ju je izradio urednik Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena dr. Ante Radić.² Posve je prirodno, da na ovakva pitanja nijesu mogli doći odgovori, koji bi dali sliku o narodnom pravu. Koligod je, veli Strohal, taj zbornik vrijedan za folkloru uopće, za pravnu nauku nije, koliko je dosad izašao, gotovo od nikakve vrijednosti. — Iz osnove, što ju je Strohal sam izradio za sabiranje grade o pravu, koje u narodu živi, ističemo, da ne drži, da su današnji pravnici dobri sabirači ovakva materijala. Osobito nijesu za to stariji pravnici, koji su uzgojeni posve u duhu pozitivističke škole, tako uživjeli u državne zakone, da im je misao o nekom narodnom pravu posve nepojmljiva. Mladi pravnici, koji su stekli toliko juridičke naobrazbe, da juristički shvaćaju i razumiju pravne prilike, mnogo su podesniji za taj posao. Njima Strohal osobito preporučuje proučavanje narodnoga prava, jer samo tim putem mogu postati danas sutra valjani upravnici, suci i odvjetnici. Izradio je i poseban kvestionar, koji nema nipošto vezati sabirača, nego mu davati samo uputu.

¹ Individualna vlasnost u Irokeza, Rad, knj. 205.

² Osnova za sabiranje i proučavanje grade o narodnom životu. II, sv. Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena, Odsjek VII. osnove posvećen je pravu.

Strohal ističe, da bi valjano sakupljeni materijal narodnoga prava dobro došao i za hrvatsku pravnu terminologiju. U vezi s tim budi ovdje navedeno, daje na osnovu zaključka skupštine Pravničkog društva u Zagrebu (20. veljače 1909.) pozvan, da sastavi osnovu za izradivanje pravne terminologije. U svojem izvješću publiciranu u Mjesečniku rečenoga društva¹ izjavio je Strohal, da se ne usuđuje u tom predmetu doći s gotovom osnovom, nego podnosi samo neke prijedloge. Iz tog izvješća ističemo samo, da je pokojniku bio pred očima cilj, da valja ići za jedinstvenom pravnom terminologijom za cijeli narod hrvatski i srpski. Danas se, veli, razlikuju pravni termini u Hrvatskoj i Slavoniji od onih u Dalmaciji, jedni i drugi od termina u Srbiji, a svi od onih, koji služe u Crnoj Gori. Razlozi su toj razlici, što se oni, koji su stvarali termine, nijesu nikad obazirali na dosadašnje termine ni na one, koji u narodu žive, nego su ih kovali sasvim autoritativno. Trebalo bi dakle prije svega marljivo pobilježiti sve termine, koji su dosad služili u praksi i koji u narodu žive. Ovomu drugomu popisivanju narodnih juridičkih naziva ne bi se po Strohalovu mnijenju zasada moglo pristupiti, jer, kako rekosmo, on drži, da dosada skupljeni folkloristički materijal s pravnoga gledišta malo vrijedi. Ima ipak nade, da će se moći u skoro vrijeme sakupiti dovoljno boljega materijala. Mnogo bolje stojimo sa pravnim spomenicima, pak predlaže, kako bi se iz njih imali popisivati juristički termini. —

Prelazimo na Strohalove pravno-povijesne radnje. Najznamenitije su, izuzevši zadružnopravne, na koje ćemo se još napose osvrnuti ove: „Individualna vlasnost u starih Germana“ 1910. (Rad. knj. 184.); „Otkupno pravo u starih Hrvata“, 1911. (Rad. 189.); „Pravna povijest dalmatinskih gradova. Dio I. Osnovke razvitku pravne povijesti dalmatinskih gradova“, 1913. i „Statut i reformacije grada Trogira“ 1915. (Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, vol. 10.). Budi spomenuto još i djelo u rukopisu: „Individualizam u Germana“, za koji je pisac izrazio želju da se štampa poslije svjetskoga rata. Najbolji ćemo sebi stvoriti sud o Strohalovu literarnom radu u tom području, ako pobliže ogledamo njegovu Povijest dalmatinskih gradova.

Pravni historici, koliko su se dosada bavili najstarijim hrvatskim pravom i napose s pravom dalmatinskih gradova, redovno su

¹ O hrvatskoj pravnoj terminologiji. Mjesečnik. 1909. II.

uzimali za osnovu svojemu radu rezultate, koje im je dala opća narodna hrvatska historija. Strohal u tom svom djelu samostalno istražuje opće historijske elemente potrebne za pravnu historiju dalmatinskih gradova, jer se, kako veli u uvodu, uvjerio, da se uz mnijenja, koje vlada u našoj historiji, uz danas običajno shvaćanje društvenoga stanja u dalmatinskim krajevima u prvo doba, pošto su Hrvati naselili Dalmaciju — ne mogu razumjeti mnoge pojave u dalmatinskim statutima. Plod tih istraživanja jest prvi dio Strohalove Pravne povijesti.

Navodimo u najkrupnijim crtama rezultate, do kojih je pisac došao; htio bih osobito skupiti sve, što se u tim rezultatima razlikuje od naučanja svih drugih naših historika. Početkom VII. stoljeća posve su propali rimski gradovi Dalmacije. Hrvati, čini se, pod vodstvom Avara, posve su istrijebili romansko pučanstvo. Osvajači osnivaju nove gradove, dotično naseljuju se u stare. Što se odnosa prema Bizantu tiče, to izvodi pisac, da od Heraklija (610.—641.), pa do kneza Zdeslava (878.—879.) nema carstvo nikakve vlasti u Dalmaciji.

Jezgra novoga gradskoga pučanstva jest dakle posve slavenska, a naselilo se u gradove i mnogo hrvatskih plemića (gospodari, župani, katunari). Pošto je gradsko pučanstvo još u VII. stoljeću primilo kršćansku vjeru sa latinskim bogoslužjem, romanizuje ga crkva, i to u prvom redu najodličniji dio, plemstvo, koje ima vremena učiti latinski. Prirodno nastala je opreka između stanovništva izvan gradova, nekršćana, kasnije (od IX. stoljeća) kršćana sa slavenskim bogoslužjem: Schiava, i stanovnika gradova, kršćana sa latinskim bogoslužjem: Latina. Ovi se, osobito plemstvo, sami doskora smatraju Romanima; latinski jezik i tobožnje romansko podrijetlo jest oznaka plemstva, premda mnogo građana govori samo hrvatskim jezikom. Doskora dolazi kasnije tečajem stoljeća neprekidno sve više Latina iz Italije (biskupi, njihovi *officiales* i *familiares*, priores, mletački *comites* i njihovi ljudi, učitelji latinskoga i talijanskoga jezika).

Narodni jezik bio je u tim gradovima hrvatski, te je i ostao u pučana do najnovijih vremena i jedini, a u plemstva dugo kućni ili porodični jezik (izuzevši dakako doseljenike Talijane); zove se dalmatinski. Službeni jezik bio je latinski, kasnije talijanski; učega mladi plemići, pa dobiva u njihovu govoru posve prirodno posebni kolorit osobito u akcentu i u vokalizaciji, a ima dakako

i mnogo slavizama. Ali nije se razvio, kako bi to htjeli Jireček i Bartoli, nikakvi posebni dalmatinski romanski jezik, koji da se govori od Krka do Bara. Bartolijev romansko-dalmatinski jezik nije stariji od svoje gramatike.

Pristupajući prikazivanju pravnoga stanja u Hrvata poslije zaposjednuća i naseljenja Dalmacije raspravlja Strohal najprije jedan od svojih najmilijih temata, priču o prvobitnoj zlatnoj dobi (aurea aetas) sa zajednicom svih dobara i ravnopravnošću svih ljudi. Kako da tu priču nalazimo u svih naroda, premda historijska vrela baš nikako ne potvrđuju takova stanja? Podlogom tomu pričanju je ono pripovijedanje i sjećanje starijih ljudi. Kako je mnogo ljepše bilo, dok su bili mladi, a po pripovijedanju njihovih otaca da je bilo još ljepše, dok su ovi bili mladi — najljepše svakako da je bilo najstarije doba. Jer pak ljudi idealisti nijesu nikad bili zadovoljni sa društvenim uređenjem, koji postoji, bilo im je svakako idealom jednakost ljudi, zajednica svih dobara. Odatle se razvila naučna teorija, da je zajednica dobara prvobitno stanje. To se je po mnijenju Strohalovu moralo naučiti, čim je prihvaćena teza, da je pravo u objektivnom smislu starije od subjektivnih prava, a zajednica starija od pojedinca, kako to već Aristotel uči: *τὸ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους*. Samo naine ako je sve pripadalo svima, mogli su ti svi stvoriti zakon, pravo u objektivnom smislu, kako može pojedinac doći do vlasti nad pojedinim stvarima¹.

S tim u vezi prelazi na slavenofilsku školu. Malo ima većih Strohalovih spisa, u kojim nema govora o njezinu radu i štetnom utjecaju na nauku sve do današnjeg dana. Pripadom ovdje ističemo, da je na njegove nazore o radu t. zv. slavenofilske škole bez sumnje utjecalo djelo Sobjestijanskoga: Učenija o nacionalnih osobennostjah haraktera i jur. bita drevnih Slavjan (Harkov 1892.), u kojem se prikazuje i objektivno kritizira rad te škole od Herdera do vremena Sobjestijanskoga. Kad su Slaveni, veli Strohal, počeli proučavati svoju pravnu historiju, našli su za teoriju prvobitne zajednice dobara jake osnove, kakve nijesu imali drugi narodi. Jedno je bila teorija njemačkoga učenjaka Herdera o miroljubivoj čudi Slavena, po kojoj naginju životu u zajednici, a drugo općinska zemljišna zajednica s periodičkim prerazdjeljivanjem u

¹ Pravna povijest dalmatinskih gradova, str. 151.—157. i 203., 204.

Rusâ i porodična imovinska zajednica zadruga u južnih Slavena. Trebalo je samo dokazati, da te zajednice postoje u Slavena od uvijek — a tomu je imao poslužiti falzifikat poznat s imenom kraljičinodvorskog i zelenogorskoga rukopisa. Na osnovu tih argumenata stali su slavenofili dokazivati, da su zajednice dobara plod slavenske čudi. Neki vide u njima ostvarivanje ideala francuskih socijalista, pa da su Slaveni zvani oživotvoriti te ideale. Pošto se učilo, da je kod svih naroda postojala prvobitno zajednica dobara, prikazivali su neki slavenofili stvar tako, kao da su se drugi narodi iskvarili, samo Slaveni da su pridržali prvobitni društveni život. Dakako da se ovo naučanje nije svidalo stranim učenjacima, osobito njemačkima. Međutim su razorili Darwin, Haeckel i dr. sanjarije o prvoj zlatnoj dobi, na mjesto tih sanjarija došla je, teorija o neprekidnom usavršivanju ovoga svijeta. Sad su stali njemački učenjaci dokazivati, da je i u Germana, u svih kulturnih naroda postojala prvobitno imovinska zajednica dobara, kako je još danas nalazimo u nekih Slavena i pojedinih divljih naroda. Germani i drugi kulturni narodi već su davno prešli taj niži stupanj razvitka te došli na viši sa individualnim vlasništvom. Slaveni učenjaci još uvijek s najvećim trudom skupljaju dokaze, da je u starih Slavena prvobitno postojala zajednica dobara posve slično još danas sačuvanoj zajednici u Rusâ i južnih Slavena.¹

Naši historici prikazuju, da su Hrvati od VII.—IX. vijeka živjeli u velikim zadrugama, u kojim je sve bilo zajedničko, u kojima su svi članovi bili ravnopravni, te su se sve važnije odredbe stvarale zajednički, a samo neznatnije povjeravale su se izabranomu inače ravnopravnomu gospodaru kuće, koji je bio dužan polagati račun o svojoj upravi. Taj upravitelj zastupao je zadrugu na župskim skupštinama. Više naime zadruga po tom prikazivanju stvaralo je bratstvo, pleme nastanjeno u jednoj župi, kojom je vladala župska skupština. Eksekutivni organ te skupštine bio je župan. Više župa stvaralo je državu, i nad državom vladala je neka skupština sastavljena od biranih zastupnika pojedinih bratstava (plemena). Eksekutivni organ te skupštine bio je kralj, koga je ona birala, inače ravnopravan brat svim članovima te skupštine.

¹ O svem tom, o prvobitnom zlatnom doba, slavenofilskoj školi i njezinu utjecanju na nauku do najnovih vremena vidi napose Strohalovu raspravu: „Razvitak vlasnosti“. Rad 164. str. 87. slij.

kao što je župan bio ravnopravni brat župske skupštine, a gospodar kuće ravnopravni brat ostalih zadrugara. — U odsjecima pod naslovima: Porodica, Župa i Država nastoji Strohal dokazati, kako sve to nije istina, te izvodi, da se naučanje naših najboljih historika i pravnika, napose Račkoga i Vladimira Mažuranića, direkte protivi vrelima. Oduzmemo li ono nekoliko stihova falsificiranoga kraljičinodvorskog i zelenogorskog rukopisa, ne ostaje toj nauci baš nikakov oslon. O kakvu zadružnom životu starih Hrvata u vrijeme, koje nam je ovdje pred očima, ne može biti govora. Glavna karakteristika zadruge jest, veli Strohal, kako se sve više uvida, da je u njoj vlast porodičnoga glavaru ograničena, da su svi članovi ravnopravni, a starješina samo privremeno birani upravitelj zadružne imovine; ali vrela dokazuju baš protivno. U njima se jašno ističe neograničeno individualno vlasništvo; otac obitelji raspolaže posve samovoljno ne samo imovinom, nego i članovima obitelji.¹

Strohal uči, da u svih naroda u prvom svijetlu historije postoji individualno vlasništvo bez ikojega ograničenja. Uopće je porodica posve despotski uređena, tek s kulturnim razvitkom razvijaju se ograničenja i različne zajednice prava. U svojoj raspravi „Individualno vlasništvo u starih Germana“ (Rad, 184.) dokazuje Strohal, da su i u starih Germana postojale takve prilike, premda priznaje, da baš za Germane ima tako jakih argumenata za prvobitnu zajednicu zemljišta, kakve ne imadu ni izdaleka kakvi drugi narodi, a to su poznata mjesta u Cezarovu „Galskom ratu“ (Caesar d. b. G. IV. I.) i Tacitovoj „Germaniji“ (c. 26.).² Ta mjesta osnovka su teoriji zajednice dobara i u drugih naroda. Ipak Strohal dokazuje, da se samo krivim tumačenjem moglo iz ovih Cezarovih i Tacitovih mjesta izvoditi, da je u Germana postojala neka zajednica dobara. I Cezar i Tacit bili su, veli Strohal, nadahnuti onovremenim idealizovanjem prvobitnoga društvenog uređenja u barbarskih naroda, osobito stoji Tacit pod utjecajem one priče o prvobitnoj zlatnoj dobi.³

¹ Pravna povijest dalmatinskih gradova, str. 157.—279.

² Pripadom upozorujemo, da baš to nije u skladu o onim, što je, kako navedosmo, rekao u nazočnoj raspravi, da naime nijedan narod nema takove argumente za zajednicu dobara kao Slaveni.

³ Individualna vlasnost u Germana. Rad, 184. str. 2, 5, 20.

Za dokaz, da je u Hrvata postojala zadruga od davnine, navodi se kasnije otkupno pravo rodbine kao neki ostatak („survival“) stare zajednice imovine. Za to otkupno pravo dokazuje Strohal da nije nipošto ostatak prastare zajednice, da uopće nije domaćega podrijetla, nego da je recipirano iz bizantskoga prava, dotično mletačkoga. Ne govori za staru zajednicu dobara ni to, što su se kasnije k poslovima, kojim se odsvajaju nekretnine, pozivali rodaci i susjedi. Posve su drugi razlozi, s kojih su se prizivali ti ljudi. Kad se je naime pučanstvo umnožalo, kad se već vlast nad nekretninama određivala po nekim nasljednopravnim načelima, kojima je bio podloga rodbinski vez, tad se već lakše moglo dogoditi, da bi onaj, koji raspolaže zemljištem, mogao povrijediti svoje rodake i susjede. Poradi toga bi oprezni kupac uvijek popitao, imade li prodavalac pravo raspolagati takovom nekretninom. Nije se tu dakle radilo o kakvu pravu privole rodaka ili susjeda. Imademo upravo bezbroj isprava, po kojima otac obitelji bez obzira na svoje rodake i susjede raspolaže svojim nekretninama. Citira preko tri stotine takvih isprava.

Ima doduše osobito od druge polovice XII. vijeka isprava, po kojima se razabire, da više njih zajedno raspolaže nekretninama, ali to su redovno suvlasnici, a ne radi se nipošto o članovima kakve jurističke osobe (zadruge). Nijednoga pak nema primjera, da bi takovi suvlasnici — osim ako su bila braća, napose punoljetna uz maloljetnu, ili sin uz mater — vodili zajedničko gospodarstvo. Ili pak nijesu to niti suvlasnici, nego više samovlasnika zajedno raspolaže svaki svojom nekretninom.

S pozivom na poznate vijesti Prokopija (De bello Got. III. 14.) i Mavrikija (Strategicon, XI. 5.) uči Strohal, da stari Slaveni nijesu imali uopće nikakve „društvene organizacije“. Nalazimo ih ili pod jarmom tudih naroda (Goti, Huni, Avari) ili u anarhiji. U VII. stoljeću, kad su Hrvati zauzeli Dalmaciju, imadu pojedini skupovi svoje vode (župane), kojih se vlast kao i onih starih hunskih, avarskih osnivala samo na surovoj sili. Kakovu biranju, ustavnomu osiguranju i naprotiv ograničenju njihove vlasti nema nigdje ni traga.

Dominantni položaj naseljene u gradovima gospode stao se gubiti. Mnogobrojni podanici (robovi) pušteni su na slobodu, razlike između tih oslobođenika i gospode nestaje, izjednačuje ih zajedničko zanimanje, obrt i trgovina. Sav naime zemljišni posjed gospode došao

je u ruke crkve (ako nije grad, kao što Dubrovnik, od vremena do vremena proširivao svoj teritorij), pa nije preostalo drugo ni gospodi, nego da se bave trgovinom. Građanstvo postalo je zavisno o crkvi, koja je romanizatornom svojom politikom od ostanaka starih gospara, pojedinaca iz nižih slojeva i tudinaca Talijana, stvorila novo plemstvo — dalmatinske nobile. Ti gradski nobili nemaju ništa zajedničko s izvangradskim hrvatskim plemstvom, pače se bore protiv velmoža, koji nastoje skućiti gradove pod svoju vlast.

Opširno govori Strohal o crkvenim bratovštinama (bratstvima: confraternitates, lige) i prikazuje njihov veliki utjecaj na razvitak općinskog ustrojstva u gradovima i izvan gradova. Bratstvo, kako ga shvaćaju naši historici i kako ga opisuje Vladimir Mažuranić, takova uredba, veli Strohal, nije pod tim niti pod drugim imenom postojala za doba, koja nam je ovdje pred očima, niti je mogla postojati uz one primitivne društvene prilike.

Već prije djelovanja braće Ćirila i Metoda bilo je osim župana, pod kakvima su Hrvati osvojili Dalmaciju, još i velikih župana nad više prvobitnih župana i nad dosta velikim teritorijima. Ali nijesu ipak ti veliki župani onako postojali, kako to prikazuju Rački i Vladimir Mažuranić t. j. da bi takova vladara narod sam kao Bogom posvećenoga brata birao i postavljao. Postavljali su se oni sami tako, da bi jači najsurovijom silom istisnuo slabijega. Kad se tako jako proširila vlast takova velikog župana, da nije mogao vladati sam neposredno cijelim teritorijem, postavljao bi zamjenike nad pojedinim njegovim dijelovima, od kojih su se poslije razvili župani, bar po imenu zavisni o velikom županu. Ovakim velikim župama postala je nužna i neka organizacija svjetske vlasti, kojoj je bez sumnje vrlo mnogo služila uzorom organizacija crkve.

Osnov nezavisnosti dalmatinskih gradova prema hrvatskomu vladaru položen je ugovorom između tih gradova i hrvatskoga vladara sklopljenim za cara Vasilija I. Dalmatinski gradovi, osobito oni, koji su imali svoje biskupe, počeli su se držati za osobito nezavisna tijela, za državnice u državi, a jer su se hrvatski vladari od Zdeslava do Tomislava više ili manje držali donekle podređenima istočnomu caru, to su se ti biskupski gradovi voljeli prikazivati kao neposredno podređeni caru, a ne tek hrvatskomu vladaru. Istom kada je kralj Tomislav svrgnuo sa sebe zakrilje istočnoga cara, prisilio je njegov nasljednik Krešimir biskupske gradove, te

su samo njega priznavali glavarem, a ne više istočnoga cara. Ali to nije bilo definitivno, nego se opet vraća priznavanje careve vlasti.

Kako su hrvatski vladari u početku samo silom dolazili do prijestolja, tako su se samo silom održavali u vlasti; glavna u prvo doba, ako i ne jedina, osnovka njihovoj vlasti bila je njihova „rođena fizička snaga“ i snaga njihovih pratnja, njihovih prijatelja. Veliki župan, da osigura svoju vlast nad svojim okolišnim župama, rastjeravao bi predašnje župane i postavljao na njihova mjesta svoje pouzdanike. Došavši ti pouzdanci do vlasti upotrebljavali su je u prvom redu u svoju korist, pa makar i na štetu kralja. Po pripovijedanju popa Dukljanina postavljao je kralj u prvo doba banove, župane i satnike, a poslije u doba Zvonimirovo popunjavali su sami banovi i župani ispražnjena mjesta, pače birali su i postavljali samoga kralja. Da štite svoje interese, nastavlja Strohal, protiv kralja, bili su po zemlji razasuti velmože zgodimice prinudeni, da se sastaju. Stali su se držati jednom cjelinom, uzdržali su državno jedinstvo. Ono dakle nije bilo osnovano na kakovu reprezentativnom sustavu zadruga i bratstava, nego na istoti interesa pojedinih velmoža protiv kraljevskih prava.

Plemstvo u staroj hrvatskoj državi nijesu nipošto sačinjavali reprezentanti manjih skupova, bratstava, pače ni samosvojni župani ni njihovi potomci, nego samo najodličniji slugani, pouzdanci kraljevi. Najbolje se to vidi po imenima najvećih dostojanstvenika u državi: posteljnik, ubrusar, pivničar i t. d. Kako se vladareva vlast oslanjala poglavito na njegovoj pratnji, to je posve prirodno, da je slab vladar bio zavisan o svojim pouzdanicima, pa bi ih pitao za savjet u državnim poslovima, a činio bi to i jak vladar, da ugoditi svojim pouzdanicima. U ispravama se zato čita: *meis cum omnibus zuppanis, cum meis cunctis fidelibus ac primatibus populi*. Odatle se ne smije zaključivati, da se tu radi o predstavnštvu naroda. Takovi posteljnici, ubrusari i t. d. nijesu mogli zastupati narod. Narod u cijelosti nije imao nikakve riječi, on je bio objekt vlasti velikog župana i onih, koji su podržavali njegovu vlast. Izvodi napose, kako Rački krivo po nekim ispravama zaključuje (*Documenta* str. 106, 113, 140.), da je vlast vladareva bila ograničena voljom naroda: *vijeća (consilium) i sabora (synodus, congregatio)*.

Svjetovnih sabora nije bilo, nego samo crkvenih. Svjetovnjaci su dolazili na te sabore, da čuju, što traži crkva, ili da se s pomoću

crkvene vlasti osiguraju protiv nereda u zemlji. Poradi toga čine se ti sabori donekle i svjetovnjačkima.

Uči se, da je Zvonimir došao izborom naroda do prijestolja (Documenta, str. 103.), ali ni to po Strohalovu mnijenju nije bio pravi izbor. Glavnu riječ imalo je svećenstvo, osobito nadbiskup Laurentije. U posljednje vrijeme domaćih kraljeva arogirale su sebi neke velikaške porodice pravo izbora državnih dostojanstvenika, a. poslije izumréa dinastije, i pravo izbora kralja.

U primitivno doba ne razlikuju se prava privatna od prava na izvršivanje državnih funkcija, i ova se vrše bez svakoga obzira na javne interese. Vladaru je pripadalo pravo, da te funkcije dijeli po miloj volji. Vladimir Mažuranić nema pravo, kada prikazuje, kao da je kralj Bela III. prvi darovao knezu krěkomu Bartolu župu Modruše. Hrvatski vladari raspolagali su na taj način državnim funkcijama već mnogo prije, uopće otkada je jedan veliki župan zavladao nad ostalima. — Hrvatski vladar bio je, vršéći državnu vlast, kao i ostali vladari onoga doba posve neograničen. Protiv naučanja napose Račkoga izvodi Strohal, da kralj nije bio vezan ni na kakve zakone, pače ni na običajno pravo. Tek kasnije vezan je zakonom, pravije: voljom velmoža i višega plemstva. Ali uvijek se je priznavalo, da vladara vežu crkveni zakoni. Uopće jedina crkva mogla je svojom snažnom organizacijom podržavati neki poredak u toj staroj hrvatskoj državi. Ona je imponirala ne samo svjetini, nego i tiranima, koje je ona jedina obuzdavala.

Bojim se, da sam više nego što je umjesno u ovom mojem spisu, navodio prikazivanja Strohalovih iz njegove historije dalmatinskih gradova, kao što prije iz drugih mu radnja; držao sam, da ću tako najbolje karakterisati njegov rad. Što se pak napose njegove Pravne povijesti dalmatinskih gradova tiče, mislio sam, da će i drugčije dobro doći, ako prijedgledno prikazem rezultate Strohalovih istraživanja, koji se ne slažu s naučanjem, koje vlada. — I u području pravne historije jasno se razabire, kako sam istaknuo, Strohalovo osnovno pravnofilozofičko shvaćanje, da je pravo u subjektivnom smislu prius, a u objektivnom posterius. Izvorno vlada u društvu prosta sila, iz koje se razvilo pravo u subjektivnom smislu. U vrijeme, kada zauzeše Dalmaciju Hrvati, samo je u nekim područjima, napose u privatnom pravu i procesu prestalo gospodstvo proste sile, ali se i ovdje po najstarijim pravnim

spomenicima jasno razabiru ostaci predašnjega stadija, u kojem je gospodovalo pravo jačega. Za druga područja izvodi Strohal iz vrela, da u ono vrijeme i za cijelo doba vlade domaćih kraljeva u glavnom još uvijek vlada surova sila. Po njegovu mišljenju pokazuju najstarija vrela, da se i u hrvatskom društvu razvijao pravni poredak po prirodnom zakonu evolucije. Osnovna da je pogriješka mišljenja, koje vlada u nauci, što se polazi sa protivnog stajališta, da je pravo u objektivnom smislu prius, iz njega da tek izviru subjektivna ovlaštenja i dužnosti. Zato se baš traži pa tobože i nalazi već u najstarijim spomenicima već razviti pravni poredak.

Posve u skladu s tim načelnim shvaćanjem prikazuje Strohal i pravnu povijest starih Germana. Već smo spomenuli, kako pobija nauku njemačkih pravnih historika, da je u starih Germana postojalo kolektivno vlasništvo zemljišta, a ne individualno. U navedenoj pak svojoj radnji pod natpisom „Individualizam u starih Germana“, koja još nije štampana, dokazuje, da je u starih Germana pa i u franačkoj državi sve tamo do vremena Arnulfingâ, dakle za vlade Merovingâ, gospodovala samo prosta sila, anarhija ili skrajni despotizam. Pravni historici Maurer, Gierke, Brunner i Schröder prikazuju, kao da je u najstarije historijsko vrijeme u Germana postojala jednakost svih članova naroda; državni funkcionari, pa i sami kraljevi, da su bili samo organi volje naroda, koji je o svim važnim stvarima odlučivao u različitim skupštinama. Ali to je, veli Strohal, u direktnom protivurjeđu sa vrelima. Upotrebljujući priču o zlatnoj prvobitnoj dobi nastojali su i njemački učenjaci što ljepše iskititi svoju prošlost, a potaknulo ih je na to i hvalisanje slavenofila iz prve polovice XIX. vijeka. Germanofili dali su se na posao, veli Strohal, da dokažu, da su takove uredbe — prirodni demokratizam i konstitucionalizam —, kakve su se u Slavena do najnovijeg doba sačuvale, postojale u svih primitivnih naroda. Ne ću dalje duljiti, budi još samo istaknuto, da po Strohalovu mišljenju Germani u prvom svijetlu historije — kako to nauča i za Slavena — nemaju još nikakve državne organizacije. Concilia civitatum, što ih spominje Tacit u svojoj „Germaniji“, da su naprosto noćne pijače, na kojima se dogovara o razbojničkim pohodima. Franački kraljevi da vladaju posve despotski, neograničeni nikakvim ustavom ni uopće svjetovnim pravom. Gregorije Tourski ne prikazuje ni užasna nedjela kakova

Chilpericha kao povrede ustava. Samo crkva i njezini službenici bar donekle ograničuju u franačkoj državi samovolju kraljeva.

U glavnom dakle posve tako, kako je i u nas bilo. Ipak Strohalova historija prikazuje Germane još u mnogo gore svijetlu negoli Slavene. Još u doba Merovingá, veli on, nije kršćanstvo i romanska kultura, kako to domaća vrela prikazuju, svladala „prirodenu germansku ćud, napose ono mitološko obožavanje, koje su stari Germani prikazivali spram perfidnoga, bezobzirnoga, nemilosrdnoga razarača svakoga kulturnog napretka — kult perfidije personificirane u najvišem bogu, zmiji: Wodanu“. Naprotiv za Slavene ističe da se odlikuju altruizmom napram drugim narodima. Nema sumnje, da su u narodu, u kom se je tako dugo održala porodična imovinska zajednica — ako i ne postoji od najstarijih vremena, kako se to krivo uči — i općinske zemljišne zajednice s periodičkim prerazdjeljivanjem, altruistička čuvstva jamačno dosta jaka, da svladavaju egoizam, koji se protivi takovim zajednicama: pravne uredbe, koje postoje i u drugih naroda, imadu u Slavena svoj posebni altruistički karakter. Danas, kada je egoizam, a s njime druge vrste status naturae, našao u filozofu Nietzscheu osobitoga branitelja, pojavila se nova pangermanska teorija, koja uči, da su plavokosi, dugoglavi Germani po svojoj naravi egoistički nadljudi, kojima je suđeno, da vladaju nad altruističkim Slavenima.¹

Koliko je meni poznato, malo se tko dosada u literaturi osvrnuo na Strohalovu Pravnu povijest dalmatinskih gradova. Od naših stručnjaka brani vladajuće i svoje mnijenje u nekim osnovnim pitanjima Vladimir Mažuranić u svojim „Prinosima za hrvatski pravno-povijesni rječnik“ (osobito kod riječi „kupiti“) i u članku „Nešto o bratstvu i braći“ (Mjesečnik. 1914. I. str. 481.) protiv naučanja Strohalova u starijim njegovim publikacijama i u Pravnoj povijesti dalmatinskih gradova.

Kerubin Šegvić ne slaže se s mišljenjem Strohalovim o narodnosti starih Spljećana, jer da su Spljećani u razdoblju od svršetka devetoga pa do konca dvanaestoga vijeka Romani. Strohal je na to odgovorio u Ljetopisu Jugoslavenske akademije sv. 31.: „Romanstvo starih Spljećana i Toma Arhidakon“. — Protiv nauke Strohalove, da nije bilo posebnoga dalmatinsko-romanskog jezika, izjavio se Ivan Milčetić u Ljetopisu Jugoslav. akad., sv. 30.:

¹ Životopis Valtazara Bogišića. Mjesečnik 1908, II. str. 864.

„O narodnosti stanovnika grada Krka“. Dr. Petar Skok u svojoj raspravi „O vulgarnom latinskom jeziku na natpisima rimske provincije Dalmacije“ obećao je, da će se na to pitanje osvrnuti.

Što se napose čisto pravnohistorijske strane ovoga Strohalova djela tiče, usudio bih se ustvrditi, da ima svakako naučnu vrijednost kao kritika dosadašnjega shvaćanja i prikazivanja staroga našega prava. Ali gdje hoće da prikaže, kakove su po njegovu mnijenju — koje je obično u dijametralnoj opreci s naukom, koja vlada, — postojale pravne prilike u starih Hrvata, tu, držim, nije uspio. Tako ćemo mu primjerice pravo dati, kada tvrdi, da država nije bila organizovana po načelima reprezentativnoga sustava pa ni stalnoga kraljevskoga vijeća, komu bi kralj bio samo neki eksekutivni organ. Ali nema pravo, kad izvodi: da nije bilo nikakvih svjetovnih sabora: da savjet, koji se redovno spominje u kraljevskim ispravama, pravno ništa ne vrijedi; da kralj nije bio vezan na nikakvo svjetovno, naročito ni na običajno pravo, ukratko: da je narod prema kralju bio bespravno roblje. Iz vrela se doista ne može izvesti, pa nije dakako moglo uspjeti ni Strohalu dokazati, da su u Hrvata IX.—XI. stoljeća postojale takve prilike. A nije mu po mojem mnijenju uspelo dokazati ni to, da bi u vrijeme Petra Črnoga (1065.—1086.) otac obitelji, pače uopće stariji rođak, po pravu mogao raspolagati (prodavati, darivati . . .) i osobama slabijih rođaka. Uopće moglo bi se, što se porabe vrela tiče, mnogo prigovoriti Strohalu, i to ne samo s obzirom na Pravnu povijest dalmatinskih gradova, nego i na sve druge njegove pravnopovijesne radnje. On prigovara pristalicama legalne teorije (u opravdavanju vlasnosti) slavenofilima, a i germanofilima, da su a priori postavili tezu o prvobitnoj zajednici dobara pa da, preokupirani tom tezom, nalaze u najstarije historijsko vrijeme svagdje tu zajednicu i u protuslovlju s vrelima. Ali po mojem mnijenju može se i Strohalu prigovoriti, da je preokupiran svojom teorijom gospodstva proste sile u primitivnom društvu. Dopuštamo, da nije a priori postavljena ta teorija, da se došlo do nje tek, kako on to veli u jednom svom spisu, po antropologijskim studijama o tjelesnom ustrojstvu pravčovjeka, po životu i osjećanju maloga djeteta imajući na umu, da se u njemu ponavlja filogeneza ljudskoga roda, po podacima o karakteru najprimitivnijega divljaka i t. d. Ali pristalice te teorije, pa s njima i Strohal, traže, pa, kako su mršava vrela za najstarije historijsko vrijeme, i doista nalaze bar ostatke toga prvobitnoga

društvenoga stanja negraničenoga individualizma i gospodstva surove sile. Gdje pak najstarija vrela prikazuju druge prilike, ta oni onda nastoje tumačenjem, dokazivanjem nevjerodostojnosti i t. d. ukloniti, da bi tako spasli svoju teoriju. Tako, budi samo primjerice navedeno, pobija i Strohal (sa istomišljenicima) one Cezarove i Tacitove vijesti o zajednici zemljišta u starih Germana, a u svojoj Historiji dalmatinskih gradova navodi u dokaz svoje tvrdnje, da je otac obitelji bez svakog obzira raspolagao svojim nekretninama, vrlo mnogo isprava, kojih tu nikako ne bi smio navesti (str. 191.). Posve pak krivo tumači neke isprave, koje baš govore za zajednicu zemljišta, baš u smislu t. zv. slavenofilske škole (n. pr. Smičiklas, Codex II. str. 267., 268.; vidi Pravna povijest dalm. gradova str. 194. bilj. 4.). — Još prije nego što je bila publicirana ta radnja, izvijestio sam Akademiju o njoj u glavnom, što sam sad ovdje izložio, pa sam isto priopćio usmeno i pokojnomu prijatelju.

Preostaju nam još Strohalovi zadružnopravni spisi. Držim, da nijesmo imali i da nemamo boljega poznavaoa južnoslavenskih seljačkih zadruga, a napose hrvatskoga zadružnoga prava, nego što je bio pokojnik. Mnogo godina radio je praktično (1902.—1913.) kod zemaljske vlade u tom predmetu, pa ga je savjesno dogmatski i historijski proučavao. Najvažnije njegove literarne radnje iz tog predmeta jesu: „O uzrocima pojavi zadruga“ (Mjesečnik, 1903.), „Razvitak zadružnog prava u Hrvatskoj i Slavoniji“ (Mjesečnik, 1904., 1905., 1906., 1907.) i „Postanak i vrijednost sada valjanih zakona o zadrugama u Hrvatskoj i Slavoniji“ (Mjesečnik 1908.).

Najprije budi istaknuto, kako Strohal shvaća biće zadruge. I on drži (kako to i Kadlec uči), da je ograničenost oca obitelji, ili kuće gospodara, u raspolaganju porodičnom imovinom glavna i bitna karakteristika zadružnoga života; ali se ne sastoji, veli on, zadruga samo u toj karakteristici. Za pojam zadruge treba još i to, da se manje ili više ljudi u zajedničku korist bavi obrađivanjem zajedničkih nekretnina. A treće, traži se još, da bude zajedničarima oduzeta vlast, da raspolazu zajedničkom imovinom, dotično svojim idealnim dijelovima, tako da se u vanjskom svijetu zajednica prikazuje kao posebna osebnost, dakle juristička osoba. Ne traži se naprotiv nipošto, kako je to Bogišić s prvine učio, ali kasnije od toga odustao, da bude zajedno više porodica, a nije ni nedjeljivost karakterno svojstvo naše zadruge. Zadruga su se, uvijek dijelile, pa su pojedini dijelovi pridržavali pravni karakter zadruge.

Strohal a limine zabacuje mišljenje u nauci, koje vlada, da su jugoslavenske zadruge ostatak prastare uredbe, koja je postojala kod svih Slavena. Ova je nauka, veli on, u vezi s nazorima slavenofilske škole. Njoj je glavno dokazalo zlosretni kraljičinodvorski i zelenogorski rukopis... Tu Strohal opet razlaže svoje nazore o utjecanju te škole na našu pravnu historiju, kako smo to već dovoljno isticali. Pristajući uz Peiskera¹ nastoji pobiti protivno mišljenje Kadlecovo,² da je u Slavena od starine postojala zadruga, a uz to mišljenje pristaju Balzer,³ Bogišić,⁴ Boguslawski,⁵ Smirnov i Mil. Marković.⁶ Osvrće se u svojim radnjama i na starija naučanja zapadnih historika (francuskih, njemačkih pa i engleskih), koji drže također jugoslavensku zadrugu prastarom institucijom. Napose se mnogo bavi spisom Laveleyevim „De la propriété et de ses formes primitives“, u kojem da je ekscerpirano djelo našega Utješenovića: „Die Hauskommunion der Südslaven“, koje je pisano posve u slavenofilskom duhu. Zadruga, koje nalazimo u mnogih naroda Evrope, pa i do novijih vremena (u Francuskoj bilo ih je primjerice još godine 1860.), razvile su se po Strohalovu mnijenju u kasnijem Srednjem Vijeku pod utjecajem feudalizma ili pod pritiskom poreznoga sustava ili nužde, da se brani od neprijatelja. Napose u građanskoj Hrvatskoj razvila se zadruga iz odnosa podanika seljaka prema vlasteli. Francuz Doniol u svom djelu „Histoire des classes rurales en France et de leurs progrès dans l'égalité civile et la propriété“ izvodi, veli Strohal, da su u Francuskoj zadruge nastale kao korelat lena; isto su tako u nas nastale kao posljedica donacionalnog sustava i s njim skopčanoga nevoljništva poljodjelskoga stališa. Zemaljskoj gospodi pripadale su već po Verböczyjevu Tripartitu naslijedene nekretnine, ako ne bi iza kmeta ostao

¹ Slovo o zádruze u Narod, isnom Sborniku českoslovanskom IV.: Die serbische zadruga, Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte VII.: Die altslawische Zupa (Forschungen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Slaven).

² Rodinný nedil čili zadruga v právu slovanském i Rodinný nedil ve světle dat srovnávacích dějin právních. K „Slovu o zadruze“, Narodopisny Sbornik českoslov. VI.

³ O zadrudze słowińskiej — uwagi i polemika.

⁴ U Věstniku Slovanských storozitnosti. 1899.

⁵ Metoda i środki poznania czasow przedhistorycznych w przeszłości Słowian 1901.

⁶ Die serbische Hauskommunion und ihre Bedeutung 1903.

nasljednik, a nasljednici bila su samo djeca pokojnikova. Zato je seljak, veli Strohal, bio prinuđen, da živi u zajednici s rodacima, ako im je htio sačuvati zemljište, jer je vlastelin — kako je bila nestašica kmetova — rado ostavljao zemljište ukućanima pokojnikovim, da nastave gospodarstvo. A bilo je i inače u interesu zemaljskoga gospodina, a i kmetova, da ovi žive u zadrugama, jer su tako lakše mogli nositi terete, a gospodaru je veće jamstvo davala za podmirenje dužnosti zadruga negoli pojedinac seljak. Što se pak vojne krajine tiče, to su oblasti svim sredstvima podržavale zadruge, jer je bilo uz njih bolje osigurano izvršivanje vojne dužnosti i obrađivanje zemljišta.

Dosta su mršava vrela, kojima se služi Strohal za svoje prikazivanje postanja i razvitka zadruga od najstarijih vremena. Nekoliko ugarskih zakona, Verböczyjev Tripartitum, u kom, kako ističe, nije još potpuno provedena ideja zadružnog života, urbar Marije Terezije i zakonski čl. VI. od god. 1836. — to su mu sva vrela za stariju periodu. (Za krajiško područje služio se je najviše djelom: Vaniček, *Spezialgeschichte der Militärgrenze*). Trebalo bi svakako za to pitanje proučiti i mnoga druga vrela, napose zaključke hrvatskih sabora, starije urbare, a i u drugim bi se ispravama našlo bez sumnje i za taj predmet materijala. Što se napose najstarije historije zadruga tiče, to ćemo dati pravo Strohalu, da u najstarijim spomenicima ne nalazimo zadruge sa svim onim oznakama, koja po njegovu mišljenju čine biće današnje zadruge; ali se odatle ipak ne može izvoditi, da kasnija zadruga (s tim oznakama) nije ipak kasniji stadij razvitka kakova ranijega kolektivističkoga vlasništva.

Ali je Strohal skupio silan materijal za novije vrijeme, osobito za doba poslije zak. čl. 1840: VIII., po kojem bi ženska djeca bila posve uspoređena muškoj, te se zajednička imovina imala dijeliti po lozama, a ne po glavama, protiv kojega su ustala zemaljska gospoda i oblasti, jer da se ta načela protive običajnomu pravu, koje u toj zemlji vlada. Od toga vremena pa do najnovije dobe sakupio je Strohal sve, što bi moglo ikako služiti, da rasvijetli najnoviji razvitak zadružnoga prava. Taj dio Strohalove historije zadruga ima bez sumnje znatnu vrijednost, samo način prikazivanja nije zgodan; sve se to odviše razvlači tako, da čitanje umara, pa i teško je gdjekad naći i slijediti autorove misli o glavnoj stvari.

Godine 1905. držao je Strohal u Pravničkom društvu niz predavanja o tom, kako bi se imali zakonom jedinstveno urediti imovinskopравни odnosi seljaka u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, te je konačno predložio osnovu takova uređenja, pa da društvo zamoli kr. zemaljsku vladu, da podnese saboru prema tomu sastavljenu zakonsku osnovu. Držim, da su ova Strohalova predavanja vrlo dobra. I ja mislim, da je naš narod gospodarski mnogo stradao od toga, što već preko pol stoljeća za veći dio seljačkog posjeda vrijedi opći austrijski građanski zakon. Po mnijenju Strohalovu bolje bi bilo, da se na sav seljački zemljišni posjed protegnu odredbe sadašnjega zadružnog zakona, koje da i mnogo bolje odgovaraju pravnomu uvjerenju naroda negoli odredbe općega austrijskog građanskog zakona. Ima doduše taj zadružni zakon mana, te da bi ga trebalo donekle promijeniti i popuniti, da bude valjani jedinstveni zakon za uređenje imovinskih odnosa seljačkog staleža. Ne mogu ovdje navoditi ni podvrganiti kritici pojedinih odredaba Strohalove osnove; ističem samo glavni princip, na kojem bi imao biti osnovan po Strohalovu prijedlogu taj zakon, t. j. da bi kao osnov imalo „služiti načelo, da se vlasnikom seljačkoga dobra nema smatrati otac dotične šire i uže porodice, koja na tom dobru živi, a i niti svi članovi ove porodice kao suvlasnici, nego samo cijela porodica kao juristička osoba“.¹

Strohalov prijedlog nije ipak Pravničko društvo prihvatilo; digli su se prigovori sa strane odličnih pravnika; najmanje osnovanim čini mi se prigovor, da bi trebalo za rješenje toga pitanja tek skupljati podatke, da se stvar uzmogne potpuno proučiti. Dobro je, mislim, na to odgovorio Strohal, da je on već skupio podatke te da ih već kroz godine publicira u društvenom časopisu. Razvila se polemika, koja nije donijela nikakvih plodova, te je stvar posve zaspala. Taj neuspjeh nije pokojnik lako podnio. Kad mu je godine 1909., kako smo već gore spomenuli, povjereno, da za to društvo izradi osnovu, kako bi se imala izgraditi hrvatska pravna terminologija, veli u svom izvješću, da bi „s obzirom na to, kako su u pravničkom društvu bili svojedobno primljeni njegovi prijedlozi o zakonu, kojim bi se jedinstveno uredili imovinskopравни odnosi seljačkoga stališa u Hrvatskoj i Slavoniji, premda je stvar, koje su se ticali ovi prijedlozi, proučio . . . do najtanjih sitnica,

¹ Mjesečnik Pravničkog društva, 1905. br. 7—9.

bilo bi, držim, odviše preuzetno, kad bih najednom došao s gotovom osnovom“. — Držim, da je tomu neuspjehu mnogo kriv teški način Strohalaova usmenog i pismenog prikazivanja temata, koji obrađuje tako, da je jedva mogao i u predmetu, kojim je potpuno vladao, ikoga predobiti za svoje mnijenje. Najbolje to pokazuje polemika, koju smo ovdje spomenuli.¹ Pokojnik bio je vrlo osjetljiv, osobito kad bi se ikako dirnulo u pitanje vrijednosti njegovog rada. Pod kraj života porasla je ta osjetljivost; iz zadnjega se njegova spisa vidi, da je prešla svaku mjeru, i da je postao jedljiv — bez sumnje posljedica bolesti.

Polje literarnoga rada pokojnoga Strohala za jednoga je radnika, kako vidimo, neobično široko. Samostalno je po vrelima obrađivao ne samo pravnu nego i opću narodnu hrvatsku povijest najstarije periode; isto tako izučavao je i germansku pravnu povijest najstarijih vremena. Mnogo je nastojao oko rješavanja pravno-filozofijskih osnovnih pitanja te je za to, kako sam ističe, izučavao rezultate antropologije i biologije. Bavio se nadalje pravnom stranom naše folklore, a osobito pomnjivo i svestrano proučavao je jugoslavensku zadrugu, naše zadružno pravo i pitanje reforme seljačkoga posjedovnog prava. Ne smijemo konačno zaboraviti, da je pomnjivo pratio modernističku literaturu te marljivo kritički referirao o literarnim publikacijama modernista, dok nije konačno i sam zaplovio strujom slobodnoga prava. Obilan doista program i za najduži ljudski život!

Pa ako uvažimo, da je uza sve to još predavao rimsko pravo kao privatni docenat i vršio državne službe, koje nijesu bile nipošto sinekure, moramo se u čudu pitati, kako je na sve to dospio za kratkoga svoga vijeka. U tome mu je svakako i glavna pogriješka, da se naime nije više ekonomski služio svojim silama, da nije svoj rad ograničio na uže područje — ukratko: da je odviše radio. Rijetki su doista, koje možemo prekoriti s takve pogriješke, jer je u našem prijekoru sadržano i zahvalno priznanje, da je pokojnik, ne štedeći zdravlja ni života, sve svoje sile posvetio javnoj službi i nauci.

¹ „O zakonu, kojim bi se jedinstveno uredili . . .“ Mjesečnik, 1906. str. 502.; „Posljednja u prigovorima proti mojim prijedlozima“ i t. d. Mjesečnik, 1907. br. 5., 6.

Hronologijski popis Strohalovih radnja:¹

Miraz u rimskom pravu za vrijeme braka. Habilitacijska rasprava otisnuta kao prilog „Mjesečniku pravnčkog društva“, 1898.

Poznaje li naš o. g. z. pismene ugovore? Mjesečnik pravnčkoga društva, 1898.

Pojam vlasnosti u današnjoj pravnoj nauci. Rad Jugoslavenske akademije, knj. 150. i 152.: 1902.

O uzrocima pojavi zadruge. Mjesečnik 1903. br. 10.—12.

Sprega kao argumenat prvobitne zajednice dobara. Mjesečnik 1904. br. 4—5.

Razvitak združnog prava. Mjesečnik 1904. br. 6—12., 1905. 1—12., 1906. 1—6., 1907. 2—4.

Opravljanost vlasnosti. Rad knj. 156., 157., 160., 1904. i 1905.

Milan Wlaissatz, Die agrar.-rechtl. Verhältnisse des mittelalt. Serbiens. Mjesečnik 1904. br. 8., 9., 10., 11.

O zakonu, kojim bi se jedinstveno uredili imovinsko-pravni odnošaji seljačkoga stališa u Hrvatskoj i Slavoniji. Mjesečnik god. 1905. br. 7. 8. 9. i 1906. 7—12.

Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft. Mjesečnik 1905. br. 1.

Publikacije prvoga znanstvenoga kongresa čeških prav-
nika. Mjesečnik 1905. br. 4.—12.

Ludw. Gumplowicz, Grundriss der Soziologie. Mjesečnik 1905. br. 6.

Mattyasovsky, Törzsöröklési jog és szokás. Mjesečnik 1905. br. 6.

L. Kühlenbeck, Natürliche Grundlagen des Rechts und Politik. Mjesečnik 1905. br. 12.

Judikatura i pravna svijest u narodu. Mjesečnik 1906. br. 4.

Legislativna i sudačka vlast. Mjesečnik 1906. br. 10.

Paul Willutzky, Vorgeschichte des Rechts. Mjesečnik 1906. br. 1.

Stefan S. Bobčev, Сборникъ на български юридически
обичаи.

Hans Scherrer, Soziologie und Entwicklungsgeschichte
der Menschheit. Mjesečnik 1906. br. 2.

Giov. Amadori-Virgili, L'istituto familiare nelle società
primordiali. Mjesečnik 1906. br. 6.

Max Kovalewsky, Le clan chez les tribus indigènes de la
Russie. Mjesečnik 1906. br. 10.

Dr. Julije Golik, O jeziku u pravniku Julija Paula. Mjesečnik
1906. br. 12.

Razvitak vlasnosti, I. Dio. Današnje stanje nauke o razvitku
vlasnosti. Rad, knj. 164.: 1906.

Posljednja o prigovorima proti mojim prijedlozima o ure-
đenju imov. selj. prava. Mjesečnik 1907. br. 5. i 6.

¹ Još se jedna ili dvije nalaze u rukopisu, neizdane dosad.

Pravo domaje u Francuskoj. Mjesečnik 1907. br. 9., 10.

Imade li zadruga u gorskom kotaru? Mjesečnik 1907. br. 11.

Primjer agregacionalnog lista iz dobe prije razriješanja podaničkih odnošaja. Mjesečnik 1907. br. 12.

Emancipacija sudca od zakona. Mjesečnik 1907. br. 4.

L. Woltmann i njegova politička antropologija, pogled na današnju antroposociologiju u Njemačkoj. Mjesečnik 1907. br. 8.

Pančenko, Крестьянская собственность въ Византии. Mjesečnik 1907. br. 1.

Sturm, Revision der gemeinrechtlichen Lehre vom Gewohnheitsrecht. Mjesečnik 1907. br. 6.

Gaeus Flavius, Kampf um die Rechtswissenschaft. Mjesečnik 1907. br. 7.

Fritz Litten, Röm. Recht und Pandekten-Recht und Forschung. Mjesečnik 1907. br. 9.

Postanak i vrijednost sada valjanih zakona o zadrugama u Hrvatskoj i Slavoniji. Mjesečnik 1908. br. 1—12.

Životopis dra. Valtazara Bogišića. Mjesečnik 1908. br. 10.

Bobčev, Българската челядна задруга. Mjesečnik 1908. br. 4—6.

Gojko Niketić, Pravna bibliografija. Mjesečnik 1908. br. 5.

Dragolioub Novakovitch, La zadrouga. Mjesečnik 1908. br. 5.

Živojin Perić, Jedan pogled na evoluc. pravnu školu. Mjesečnik 1908. br. 6.

K. Jowanowitsch, Die Heimstätte oder Unangreifbarkeit des ländlichen Grundbesitzes. Mjesečnik 1908. br. 9.

M. E. Mayer, Rechtsnormen und Kulturnormen. Mjesečnik 1908. br. 11.

Heumann, Taschenwörterbuch zum corpus juris civilis. Mjesečnik 1907. br. 9.

Peisker, Die älteren Beziehungen der Slaven zu Turko-Tataren. Mjesečnik 1907. br. 1.

O hrvatskoj pravnoj terminologiji. Mjesečnik 1909. br. 7—9.

Ustanovljenje prava, koje u narodu živi. Zbornik 1909. knj. 14.

Osnova za sabiranje grade o pravu, koje u narodu živi. Zbornik 1909. knj. 14.

Značenje riječi u pravu. Zbornik, 1909. knj. 14.

Zadruga u južnih Slavena. Glasnik zem. mizeja u Bosni i Hercegovini 1909. br. 1., 2.

Slobodno pravo. Mjesečnik 1909. br. 3.

Dr. A. Stanischitsch, Über den Ursprung der zadruga. Mjesečnik 1909. br. 11.

Vrv = međa, mjera. Mjesečnik 1910. br. 6.

Individualna vlasnost u starih Germana. Rad, knj. 184., 1910.

Gospodar kuće u starih Germana. Mjesečnik 1910. br. 12.

Priroda i država. Rad, knj. 184. 1910.

Seljačko imovinsko pravo. Općinar 1910. br. 27.

Pravo, koje u narodu živi. Zbornik 1910. knj. 15.

Živko Milosavljević, Rimsko privatno pravo. Mjesečnik 1910 br. 11. i 12.

Životopis Hermenegilda Jirečeka. Ljetopis 1910. knj. 25.

Fuchs, Die Gemeenschädlichkeit der konstruktiven Jurisprudenz. Mjesečnik 1910. br. 3., 4.

R. Gounard, Les communautés paysannes en Croatie. Mjesečnik 1910. br. 5.

Somló, Der Güterverkehr in der Urgesellschaft. Mjesečnik 1910. br. 8. i 9.

Životopis Jaromila Hanela. Ljetopis 1910. knj. 25.

Art. Mayer, Die bäuerl. Hauskommunionen in Kroatien. Mjesečnik 1910. br. 11., 12.

St. M. Mijatović, Iz života našega naroda s pravnoga gledišta. Mjesečnik 1910. br. 11.

O zadrugi u staroj dubrovačkoj republici. Mjesečnik 1911. I. br. 4.

Nešto o tobožnjem survivalu zadruge sprezi. Mjesečnik 1911 II. br. 4.

Novi francuski zakon od 12. VII. 1909. o porodičnim dobrima, na koja se ne smije uzeti ovrha. Općinar 1911. br. 8.

O t. z. seljačkom nasljednom pravu. Općinar 1911. br. 10.

O t. z. težnji za individualizacijom imovine našega seljačtva u Zagorju. Općinar 1911. br. 14., 15., 16.

Pravo izudatih seljakinja na imovinu kuće, u kojoj su se rodile. Općinar 1911. br. 20.

Životopis dra Jar. Hanela. Mjesečnik 1911. br. 1.

Veda, dvomesečnik za znanost in kulturu. Mjesečnik, 1911. I. br. 5.

Dardel, Les communautés et indivisions de famille en France. Mjesečnik 1911. II. br. 1.

Otkupno pravo u starih Hrvata. Rad, knj. 189. 1911.

Josip Gelčić; Dubrovački arkiv. Mjesečnik 1911. II. br. 5.

R. Gounard; Entre Save et Drave. Mjesečnik 1911. II. br. 2. 3.

Mošćenički statut. Mjesečnik 1912. br. 2., 3.

Die Hauskommunionen (zadrukas) bei den Südslaven. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina, XII. 1912.

Koloniziranje u Hrvatskoj i Slavoniji. Općinar 1912. br. 14.—17.

Očinska vlast i seljačko imovinsko pravo. Općinar 1912. br. 21.

Statuti primorskih gradova i općina. Bibliografski nacrt. Zagreb 1912.

O gruntovno neprovedivim razdiobama sunasljedjenih dobara. Općinar 1912. br. 22.

Primjena zakona. Mjesečnik 1912. II. br. 2., 3.

Opet jedan hrvatskim jezikom pisani statut. Mjesečnik 1913. I. br. 3, 4.

O uređenju težačke domaje u Bosni i Hercegovini. Mjesečnik 1913. I. br. 6.

Nenamišljeno uzrokovanje smrti u starom trogirskom statutu. Mjesečnik 1913. II.

Životopis dra Frana Vrbanića. Ljetopis 1913. knj. 27.

Pravna povijest dalmatinskih gradova. Zagreb 1913.

O starim Hrvatima. Mjesečnik XL. 1914.

Hrvatskim jezikom pisana pravila nekih bratstva u Dalmaciji. Mjesečnik 1914.